

LB

09623

CHRISTELIJKE BROCHURENREEKS

— ONS — ARSENAAL

3^e SERIE

Onder leiding van Dr. H. Kaajan, Utrecht en Ds. J. Waterink, Zutphen

No. 8-9.

DE GEESTEN IN HET VOLKSGELOOF

DOOR

Ds. J. WATERINK — ZUTPHEN.

ZUTPHEN — J. B. VAN DEN BRINK & Co.
— 1921 —

Pf
2 D

De geesten in het Volksgeloof

DOOR

Ds. J. WATERINK — ZUTPHEN.

In onzen tijd, rijk aan verbeelding maar arm aan gevoel en piëteit, grijpt men wel gaarne naar het rijk der revolutie, waar 't vlamvend vuur van wraak en hartstocht aandrijven zal tot nieuwe krijgszangen, maar vergeet men de poezie, die er, diep verborgen, toch altijd nog leeft onder het volk. „„Unsere zeit ist klug, aber arm““ zegt PAUL KELLER in een zijner aantrekkelijkste romans”, zoo vangt DR. SCHRIJNEN zijn „*Nederlandsche Volkskunde*” aan. En waarlijk, wij, in onze dagen, hebben geen tijd voor 't hooren der aantrekkelijk-poetische verhalen, van ouder geslacht, komend tot jongere generatie, als stem uit ver verleden. Wij kunnen geen tijd vinden om bij 't knappend houtvuur te gaan zitten, om te luisteren naar de vaak griezelige, maar altijd romantische verhalen van „grôva” of van „Gait-om”.

En toch ontwaakt, misschien wel juist uit reactie, in onze dagen al meer de belangstelling in dat oude, dat de band met een ver cultuur-verleden nog aanhoudt. Men „interesseert” zich voor alles en allerlei, dat „antiek” is, of antiek schijnt, en gele pronkzucht tooit zich met

eerbiedwaardige resten van een deftig verleden. En in dezen tijd vermaakt men zich met de herinnering aan wat voorvaderen echte ernst was; en naïvelijk spot men met naïve vaderen. En waar de goedige, meelijdende glimlach de lip krult, klopt 't hart toch vaak angstig, omdat men „maar nooit kan weten”, of er ook niet veel waars is in 't verhaal van heksen en geesten, elfen en maren; een *beschouwing* over wat men als „uit dagen van voorheen”, half huiverend vertelt, heeft men niet.

Voor christenen klemt dit nog meer. Ook voor hen, die op 't platteland telkens weer in aanraking komen met verhalen van „tjoenerij” en „belezing”, van „veurschien” en „naoschien” en zooveel meer, en die toch het geloof aan de geopenbaarde waarheid Gods niet kunnen en niet willen loslaten, zijn er vragen. Geloofwaardige personen verzekeren bepaalde dingen gezien te hebben, die geheel op 't terrein liggen, dat dikwerf apodictisch „bijgeloof” geheeten werd; en christenen, die bekend staan als „veranderd” door Gods Geest, verzekeren, dat ze toch wel iets meer dan niets weten en gelooven van „geesten”.

Voor al voor jongere menschen, die gewoon zijn te *vragen*, te vragen tot ze antwoord ontvangen hebben, is het van beteekenis na te denken over allerlei verschijnselen en vragen, die betrekking hebben op de geesten in het volksgeloof; en wij willen dan ook pogen een beschouwing te geven over het onderhavige onderwerp, die met de Schrift in de hand, te handhaven is, en die, meenen we, tevens, zoo niet vele, dan toch sommige moeilijkheden oplost. Natuurlijk zal er menigeen, na lezing dezer bladzijden, vragen onbeantwoord vinden. Dat kan niet anders. De vragen hebben soms ook betrekking op het speciale; op een geval op bepaalden tijd op een bepaalde plaats voorgekomen. En zulke gevallen liggen buiten ons bestek. Wij beperken ons tot het algemeene.

Tot recht verstand, vooraf enkele opmerkingen.

a. *Litteratuur.* In den tekst noch in noten verwijs ik

naar bepaalde litteratuur. De gewone lezerskring van „Ons Arsenal” beschikt over de betrokken boeken toch waarschijnlijk niet, en het lezen wordt door verwijzingen niet veraangenaamd. Voor wie studie maken wil van het onderwerp noem ik de volgende litteratuur, die uiteraard slechts voor hen die, een oordeelkundig gebruik van dezelve kunnen maken, aan te bevelen is. DR. JOS. SCHRIJNEN *Nederlandsche Volkskunde* (Zutphen, W. J. Thieme & Cie), een boek, dat ook voor protestansche christenen, een vertrouwde gids is, en voornamelijk wel het standaardwerk blijven zal; het tijdschrift „*Volkskunde*” (red. Pol de Mont en Aug. Gittee) DR. A. LEHMAN, *Aberglaube und Zauberei*, KITS V. HEININGEN, *De Geestenwereld*, PAST. HORST, *Zauber-Bibliothek*, DR. G. D. J. SCHOTEL, *Volksboeken en Volkssprookjes*, W. H. HEUVEL, *Volks geloof en volksleven*. (Een mooi boek; gezellige verhaaltrant; maar door den weinig wetenschappelijken ondergrond van den schrijver, bij een schat van wetenswaardigheden, vaak zeer oppervlakkig; klakkeloos worden b.v. parallellen getrokken tusschen de gebruiken bij de Semieten en den Israelitischen eeredienst eeredienst eenerzijds en de animitische godsdienst-gewoonten bij onze Saksische voorouders anderzijds). FR. KRAUS, *Volks Glaube und religiöser Brauch der Südslaven*, DE COCK—TEIRLINCK, *Brabantsch Sagenboek*, E. H. MEIJER, *Deutsche Volkskunde*, FR. LINNIG, *Deutsche Mythenmärchen*, A. BASTIAN, *Völkergedanken*, ANTTI AARNE, *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung*, GUSTAV MEIJER, *Zur vergleichenden Märchenkunde* (in *Essays und Studien*). Verder bouwstoffen in J. TER GOUW, *De volksvermaken*, BARON SLOET V. D. BEELE, *De dieren in het Germaansche Volksgeloof* (1829!), DR. JOHAN PICARD, *Cronijck van Drente* en in onderscheiden tijdschriften als: *Gartenlaube*, *Daheim*, *Ueber Land und Meer*, en *Nederlandsche* als: *Buiten*, *Vragen v. d. dag*, *Driemaandelijksche bladen*, enz. Natuurlijk is deze lijst niet volledig. Een complete bibliografie zou een studie opzichzelf zijn.

b. *Definities*. Het is noodzakelijk, dat, vóór de

behandeling van ons onderwerp, de definities van „volksge-loof” en „geesten” gegeven worden. Onder het *volksge-loof* verstaan we: „datgene, wat meer of minder onvoor-waardelijk voor waar gehouden wordt, omtrent boven-natuurlijke en bovenzinnelijke dingen, door het volk in zijn breedsten zin genomen, voorzoover dat geloof weinig of niet door vreemde invloeden der latere eeuwen werd ge-wijzigd, en in zooverre dat geloof zich niet richt op de openbaring van den eenig waarachtigen God”. Deze definitie spreke voor zichzelf. Dat wijzigingen in later eeuwen, b.v. na de opkomst van het stoomwezen, na de verbreiding der schoolsche kennis (waarbij b.v. „engel-land”, Engeland werd?), niet in aanmerking komen, spreekt o. i. als vanzelf. En dat de dienst onzes Gods principieel iets anders is dan „volksge-loof”, behoeft, meenen we, geen betoog. Vandaar dan ook, dat buiten ons onderwerp vallen, die geesten, welke wij kennen slechts door de bijzondere Godsopenbaring — allereerst de God der geesten zelf; verder de engelen en de zielen der gezaligden in den hemel. Met de booze geesten — al valt onder deze niet speciaal de duivel — staat het anders. Het volksge-loof wordt voor een goed deel zoozeer beheerscht door het geloof aan „den booze” (Loki) of aan „de boozen”, en de „god van het kwaad” draagt in het volksge-loof menig-werf zulk een specifiek heidensch karakter, dat hij zeker onder ons onderwerp valt. Zoo verstaan we onder de *geesten*, die we hebben te bespreken: „de wezens van hoofdzakelijk geestelijk bestand, wier bekendheid niet te danken is aan de Godsopenbaring”. *Hoofdzakelijk* geestelijk bestand, zeiden we; immers sommige geesten hebben dik-werf een gematerialiseerden verschijningsvorm.

c. *Verdeeling*. Naar den onderscheiden *aard* der geesten richt zich ook de verdeeling van de stof, die onder ons onderwerp behoort. We bespreken 1. *de geesten*, die zich openbaren kunnen *onafhankelijk van de stoffelijke wereld*; 2. *de geesten*, die zich *slechts door middel van de stoffelijke wereld* openbaren; 3. *de geesten*, die in de

voorstelling het *midden* houden *tusschen geest en mensch*; ten slotte denken we een *algemeen-critische beschouwing* te geven over het onderwerp, dat ons voorligt.

1. GEESTEN, DIE ZICH OPENBAREN KUNNEN ONAFHANKELIJK VAN DE STOFFELIJKE WERELD.

De elfen.

De poezie van het groote natuurleven werd gelezen door hen, die onze voorouders waren, in het machtige boek van Gods schepping; beter dikwerf dan door ons, kinderen van deze jachtende eeuw. Het wonderland in het wijde luchtruim was voor onze poetische vaders het bovenaardsche verblijf der elfen en elfinnen. Daar omhoog slingerden de onweerselfen den dondersteen en openden zij met gouden roede (den bliksem) den wolkenchat. Daar voeren de windelfinnen, die dansten in den wervelwind en haar betoovereud lied zongen in het zuchten van de zephyrs. Daar, door het luchtruim, zweefden als blanke zwanen de schoone wolkenelfinnen in sneeuw witte gewaden met ijle sluiers — op den zonnedag, als zware grillige wolken zilverig plekken tegen 't blauw des hemels. En hoor hoe men vertelde: „als de zon door den regen schijnt, dan kammen d'elfinnen hare haren, die glansen van zilveren sieraden, met gouden kammen; en hangt de nevel over d'aard, dan scheppen de elfen water uit beken en meren, om 't als dauw over de velden uit te gieten. De witte herfstdraden zijn de spinsels der nijvere elfinnen; trekken des morgens de dampen op van d'aarde, dan smeedden des nachts de elfen gereedschappen voor den vlijtigen landman, en in den vroegen meimorgen, in welke de lucht zwanger is van zoete bloemengeuren, bereiden de goede elfinnen een keur van spijs voor hem, die tot zijn arbeid uittrekt.

Het golvende koren buigt zich, omdat de elfen hun zegetocht houden over de volle aren, maar de barre wind,

die 't natte koren neerslaat is de booze elf Bilwiz, de zwarte maaier — die de elfinnen, die in zeven varen (de regen) achtervolgt”.

Verstaan we dit nu wel. De elfen zijn niet de wolken zelf, of de regen zelf, — ware dat het geval, dan zou onze omschrijving boven dit onderdeel onjuist zijn — neen, men denkt zich een natuursympathie met hetgeen de elfen doen. De witte wolk is een blanke zwaan, omdat áchter die wolk de elf-idee, als die van een blanke zwaan, staat. De elfen leven áchter de natuur, die sympathetisch met hen (haar) meeleeft.

Van de poezie van het elfen-geloof is zeer weinig meer over in onze dagen. Wat er nog is, is rudimentair, en zóó vervormd, dat men zich afvraagt of het nog wel den naam van geloof verdient. Alleen in sommige streken van ons land vertelt de vader nog aan z'n jongen, dat op den stillen Zondagavond, op welken het dennebosch fluistert, de elfen zingen; en in West-Vlaanderen zegt men nog, als de wind huilt: „Alwina (eene der hoofdelfinnen) weent”. Die Zondagavond echter bewijst den christelijken invloed; en ik veronderstel, dat bij dit punt wel niemand „moeite” zal hebben. Immers wáár nog van elfen wordt gesproken, voelt men het te duidelijk als poëtiseering, dan dat men in zijn christelijke geloofsovertuiging ook maar eenigermate zou worden geschokt.

Nachtmerries.

Ieder Nederlander kent het woord „nachtmerrie”, zoo-
wel in zijn eigenlijke als in zijn figuurlijke beteekenis. Het laatste deel van het woord heeft feitelijk met ons woord merrie (= vr. paard) niets uit te staan. *Merrie* = *mare*, en *mare* is een oud-hoogduitsch woord voor *nachtspook*. In dit woord zit eenzelfde wortel als in ons woord *meren* = vastleggen (van schepen). Maar het volk, dat de uitdrukking „ik wou dat je de *maár* reed” behield, bracht toch het begrip *rijden* op de *nachtmare* over, en zoo maakte men er van: *nachtmerrie*.

Ook in de litteratuur is de nachtmerrie geen onbekende. Ik verwijs b.v. naar „A Christmas Carol” van Dickens, met zijn Scroodge en Manley. Voor het volksgeloof is de nachtmerrie een geest, die uitgaat om de menschen te plagen. Terwijl zij slapen drukt hij hen op de maag of de borst, om hen uit louter plaagzucht of ook soms voor gerechte bestraffing te kwellen en te benauwen. Soms wordt de geest van een gestorvene (hier en daar zelfs die van een levende) nachtmerrie. Bedrogen vrijsters en verlaten minnaars, kwaadaardige buurvrouwen of booze gierigaards worden na hun dood gedoemd om anderen tot last te zijn. En wéé dien, die er niet om geeft, wat men van de nachtmerrie zegt. Laat hij des avonds zijn klompen recht (d.w.z. met de punt naar het bed) voor 't bed staan, dan wipt de geest, ván zijn klompen, hem op de borst en hij moet zijn onvoorzichtigheid duur betalen.

Maar er zijn middelen tegen de nachtmerries. Middelen, die ook in ons christen-land — met 't motief: „baat 't niet, 't schaadt niet” — nog veelvuldig worden toegepast.

Welke die middelen zijn?

Wel — ze zijn meestal zeer eenvoudig. Die door een nachtmerrie gekweld werd, woelde natuurlijk in zijn slaap, en greep om zich heen. En zoo zal 't dikwijls voorkomen, dat iemand, die, zooals de ouderwetsche boer, slaapt op een veeren bed, 't welk op een onderlaag van stroo ligt, ontwaakt met een strootje of een veertje in de hand. In dat strootje of veertje is de geest dan zeer waarschijnlijk verscholen. Dus nagelt men den volgenden dag dat strootje vast, of men verstopt het veertje in het sleutelgat van een deur, die toch nooit gesloten behoeft te worden.

Een brandende kaars voor 't bed is ook een probaat middel. Immers de geesten mijden het licht, en ze worden er tevens door aangetrokken, en dus zullen ze, eenmaal in de lichtsfeer van de kaars, vergeten het bed te bezoeken. Hier vinden we een parallel tusschen geesten en nachtvlinders.

Edoch het middel bij uitnemendheid is de bezwering.

's Avonds voor 't naar bed gaan zegge men 't duidelijk:

O mère, lilluk dier,
Iej komt vannach niet hier!
Alle winden zul-iej weijen,
Alle keuren zul-iej zeijen,
Alle spieren garste tell'n,
As iej miej vannach wilt kwell'n.

Dit middel moet waarlijk probatum zijn.

Niet alleen menschen, ook dieren kunnen door den nachtgeest worden bezocht. Immers hoe dikwijls komt het voor, dat een paard des morgens rillend en toch transpireerend in den stal staat; en wanneer een koe 's nachts geloeid heeft, geeft zij den volgenden ochtend minder melk, — de „mère” heeft haar melk afgetapt.

Gelukkig heeft men ook hier „middelen”. En het beste is wel, een *maretak* (let op de sympathie van namen!) boven de staldeur te spijkeren.

Ongetwijfeld hebben we bij 't geloof aan een nachtmerrie, te doen met animistische motieven. Waar ook geesten van menschen — zelfs van levenden — voor nachtmerrie spelen, behoeft deze bewering verder weinig bewijs — vooral niet wanneer men weet, dat 't soms zóó wordt voorgesteld alsof de geest, in de gedaante van een kever b.v., den neus in- en den mond uitkruipt. Daarbij komt nog, dat de bezweringsspreuk hierwijst naar een heidensche periode, en het vastnagelen van het strootje analogie vertoont met het „neerbinden” van een ziektegeest. Zoo vinden we dus in het geloof aan de nachtmerries louter heidensche reminiscensen. Dat er waarlijk een geest zou zijn, die ons „meert”, vastlegt, drukt in onzen slaap, — zooals men in vele streken van ons land nog gaarne aanneemt — is *heidensch bijgeloof*.

Alles wat nachtmerrie heet, schijnt, volgens medische wetenschap, niet anders te zijn dan een onlust-gevoel, veroorzaakt door stooring van spijsverteering of bloedsomloop. Met het nachtmerrie-geloof hebben christenen ten eenenmale te *breken*. En dan, om te *toon*en, dat men

geen half-heiden meer is, heeft men ook zooveel mogelijk den schijn te vermijden, alsof men toch — baat 't niet, 't schaadt niet — de mogelijkheid van nuttigheid van allerlei afweer-middeltjes nog zou willen vasthouden. Men mag het nachtmerrie-verhaal dan al bewaren, zooals „der Herrgott von Bentheim” bewaard wordt, als curiositeit — men *geloove* van het verhaal niets, indien men Christen heeten én zijn wil.

De booze.

Met opzet spreken we, wanneer we 't hebben zullen over den booze in het volksgeloof, niet van den „duivel” of van „Satan”, omdat zulks den indruk zou wekken, dat we te doen hebben met den vader der leugen, omtrent welken ons de Schrift de openbaring geeft. Spreken we echter van den „booze”, dan hebben we de algemeene benaming gehouden, waarmede een geaardheid geteekend wordt, en deze benaming past ook voor den kwaden geest uit het volksgeloof. Bovendien is er een principieel verschil tusschen den booze zooals het volk hem gewoonlijk ziet (en vooral *zág*) en den Satan uit de Schrift. Immers Satan is de absoluut booze; hij *kán* geen goed doen, en al vertoont hij zich „als een engel des lichts”, dan is dat juist „om te verleiden”. Bij den booze van het volksgeloof is dat anders. En geen wonder. Immers de Germaansche godenleer kende niet een vorst van het absolute kwaad; wel had men er *Loki*, maar deze is niet een besliste antipode der goede goden. Eerst in later jaren toch wordt Loki, die oorspronkelijk de personificatie van het vuur was, in onderscheiden mythen zeer boosaardig. Hij is oorzaak van den dood van Odins zoon Balder, en de goden, op hem vertoornd, slaan hem in boeien. Men heeft wel gemeend, dat vroeg-Christelijke invloeden deze mythe deden ontstaan, en Loki vervormden tot een booze, analoog aan Satan, die den dood van Gods Zoon zoekt. Deze veronderstelling komt mij echter zeer onwaarschijnlijk voor.

Immers het heidendom voelde teveel, dat het christendom een hem vijandige macht was, om ook maar het minst tot syncretisme over te gaan; dit nog afgedacht van de vraag of zulke mythen vóór ze opgeteekend werden niet reeds eeuwen leefden onder het volk, en of in de dagen, in welke Loki de meer beslist „booze” wordt, het christendom reeds merkbaar was in Germaansche landen.

Evenwel blijven alle booze geesten toch ook goede momenten houden; ook kennen ze oogenblikken, in welke ze vrij onschuldige kwajongensstreken uithalen, ja somwijlen zijn ze bepaald geestig — vooral wanneer ze in een dier varen, dat moeilijk te vangen is. Zoo woont Loki nogal eens in een vlieg of in een vloot. De rest laat zich denken.

Nu is ook de booze van het volksgeloof zulk een wezen met een sterken aandrift tot alle kwaad; maar *de geheel booze* is hij niet. Bovendien laat hij zich nogal eens bedotten — 't geen niet aan Satan, wél aan de heidensche daemonen herinnert. En ook al *noemt* men hem „duivel”, dan toch wijzen uitdrukkingen als „domme duivel”, „bedrogen duivel”, „den duivel ontkropen” en dergelijke naar den booze uit het volksgeloof. In later jaren, toen het christendom algemeen verbreid werd in deze landen, deed zich echter een zeer eigenaardig verschijnsel voor. De goden van het heidendom bleken een taai leven te hebben. En de kerk stelde zich niet beslist antithetisch tegenover het heidendom. „Naast onwankelbare eenheid der groote en heilige beginselen, een onuitputtelijke verscheidenheid en plooibaarheid van vormen. (De Kerk) gebruikt niet een en denzelfden stijven vorm, om dien met despotisch gezag aan al hare bekeerlingen van welke natie ook, op te dringen en te drukken. Een Procrustus-bed bleef haar ten allen tijde vreemd. Maar zij voegt zich naar de natuurlijke geaardheid van ieder volk, zoowel als van elk individu”, zoo schrijft Dr. Gisbertus Brom. Maar dat beteekende dikwerf, dat men heidendom opnam of vervormde, zoodat heidensche motieven in de christelijke wereldbeschouwing indrongen. Toen men dan ook de heidensche goden niet

wég preeken kon — accepteerde men hen; maar dan zóó, dat ze allen duivels, booze geesten werden. En zoo werd Wodan een duivel, en Donar ondergaat eenzelfde verwisseling van plaats. Maar zóó krijgt de duivel in het volksgeloof een paard (Wodans' ros), en Donars hamer blijft het motief voor een soort vloek: „wat hamer” — een bastaardvloek, die met 't aanroepen van den duivel gelijk geschat werd.

Zoo ook is verklaarbaar, dat de duivel een gedaante kreeg, die aan heidensche goden eigen was. Was oorspronkelijk de booze louter geest, en is hij voor 't volksgeloof dat nog meestal — toch verschijnt hij ook in de gedaante van den jachthond van Wodan: de bonte hond; (vgl. de uitdrukking „bekend als de bonte hond”, d.i. als de duivel); of wel hij is de afzichtelijke gedaante met de bokspoot. (Vgl. ook Staring's „Jaromier te Zutphen”).

Uitdrukkingen als b.v. „de duivel en z'n grootje” zijn meestal nog in haar oorsprong na te gaan. Zoo herinnert genoemde zegswijze aan een Noorsch verhaal, hoe Thor en Tyr bij den reus Slipnir aan huis komen en daar z'n negenhonderdhoofdige grootmoeder aantreffen.

In ons christen-land geeft het geloof aan den booze, zooals dat menigwerf leeft onder het volk, nog telkens aanleiding tot schrikkelijk onchristelijke practijken. De *duivelbezweering* of het *duivelbannen*, hoe dikwerf ook officieel veroordeeld, wordt nog altijd in practijk gebracht. Het heidendom, dat allerlei toovermiddelen tegen booze invloeden bezat, en het onzichtbare kwaad, dat dreigde, door zichtbare middelen bestreed, werd in deze landen door het christendom verdreven, maar, als gezegd, dat christendom mangelde 't nogal eens aan positief vasthouden aan de waarheid Gods, en meer dan eens werd een knieval voor de practijk gedaan. Toen het dan ook bleek, dat het volk aan de zichtbare middelen tegen den invloed van den duivel groote beteekenis toekende, zon men in de kerk op middelen ter vervanging dezer heidensche gebruiken. Nu was oorspronkelijk het de gewoonte geweest, dat

bekeerde heidenen, die tot den doop werden toegelaten, zich aan het exorcisme, d.i. de handeling waarbij de macht der daemonen, onder welke zij zich tot hiertoe bevonden, wordt bezworen en overwonnen, moesten onderwerpen. De „bezweering” geschiedde dan gewoonlijk door een priester of door iemand, die het charisma (genadegave) der gezondmaking had. Langzamerhand onderwierp men echter ook krankzinnigen en mensen van welke men dacht, dat zij door den duivel bezeten waren aan dit exorcisme, en zoo kwam hoe langer hoe meer de kerk met haar exorcisme op het terrein der magie of tooverij. Het laat zich verstaan, dat bij een volk, dat vroeg naar zichtbare middelen tot banning van den duivel, weldra de wijkwast de plaats van vroegere afgodische instrumenten innam. De geestelijkheid liet zich er voor vinden enkele spreuken te prevelen — om de handeling gewichtiger te doen schijnen; en weldra was voor het gevoel van 't volk de priester ook duivelbander. En weliswaar verhieven vele geestelijken in later eeuwen hun stem tegen dit heidendom, en verbood meer dan eene congregatie haren leden het verrichten van „duivelbanning” (b.v. in 1570) — weliswaar trok het protestantisme scherp tegen deze „heidensche en afgodische tooverij” ten velde — maar nog langen tijd (zoo b.v. nog bij de runderpest in Brabant in 1744) werd de „bezweering” officieel beoefend. En dat ze zóó onder ons volk, ook onder ons protestansche christenvolk bleef voortleven, verbaast ons niet. Juist in het geheimzinnige schuilt een machtige aantrekkingskracht, en Satan wil zich ook wel doen dienen door zich op bijgeloovige wijze te doen bestrijden. Daarbij komt, dat de „duivelbanders” zich soms zeer vroom weten te gedragen. In de omgeving van mijn jeugdwoonplaats leeft nog altijd de „bander”, die reeds jaren bekend en beroemd is, en hij ontvangt bezoeken van bezoeken van mensen — christen(!)mensen — die uren ver komen, 's morgens héél vroeg — want daags heeft de „bander” zijn gewoon bedrijf — om zich te laten belezen. En wanneer men zich eerlijk zou uitspreken in de

omgeving van den „bander”, dan zou menigeen, die met de bezweringspraktijken nimmer in aanraking kwam, verbaasd staan over den omvang, die het geloof aan de duivelbezweering nog immer heeft.

We komen hier op een terrein, waar inderdaad een ernstig kwaad leeft onder vele, meestal eenvoudige, christenen. Ook menschen, van wie men gelooven mag, dat zij kinderen Gods zijn, laten zich toch vangen in Satans net.

Hoe dat te verklaren is?

Wel, de groote factor is: *het resultaat*. Want het helpt vaak, wanneer men den bander raadpleegt. Dat moet eenvoudig toegegeven. Alleen maar, *men versta me wel*. Het helpt *subjectief*, d.w.z. de man, die een booze geest had, *voelt* zich beter worden; hij *voelt* dat er iets gebeurt. En dat accepteren we. Het is onmogelijk om maar eenvoudigweg te zeggen: „onzin”. Wél is 't juist wanneer men zegt: „verbeelding”, mits men dan het woord „verbeelding” voor een synoniem van „suggestie” houdt. Want suggestie kan ontzaglijk sterk zijn. Een missionnair arts vertelde me, dat een zeer ernstige koliekpatiënt in een kampong, na betasting van zijn buik door den medicus, plotseling genas, omdat hij zich inbeelde, zich suggereerde, dat de handen van den „dokter blanda” magische kracht bezaten. Ik geef dus toe, dat door suggestieve invloeden er bij den „bander” wel iets gebeuren kan. Daarbij komt, dat de meeste patiënten, die hem bezoeken, niet *ernstig* ziek zijn; immers ze moeten zelf komen; en zóó zijn 't gewoonlijk neurasthenici, zenuw-lijdenden in meer of mindere mate, die hem te hulp roepen; en juist bij hen is de vatbaarheid voor suggestie zéér groot. Daarbij komt nog de vraag in hoeverre hypnotische invloeden hier in 't spel zijn; terwijl tevens het ontzettend geheimzinnige van des „banders” doen helpt om de vatbaarheid voor suggestie te vergrooten. Natuurlijk is het aantal menschen, dat niet geholpen wordt legio; maar dan ligt de fout bij den patiënt, nooit bij den „bander”.

De tweede factor, die bij 't geloof aan duivelbezweering

in 't spel is, is een eeuwenlange historie, omtrent welke we reeds een en ander zeiden.

En dan de psychologische kant! Wij menschen houden van het gewichtige. Vooral eenvoudigen trekt het aan, dat bij een kwaal, van welke ze niets weten, in een lichaam, dat hun een mysterie is, ook wat geheimzinnigs wordt gedaan „voor de beterschap”. Zoo'n poeder, of zulk een drankje is zoo gewoon! Het geheimzinnige doen van den bander bekoort. En zie hier nu hoe de waarheid der Schrift wordt bevestigd. Wij zijn menschen in welker hart „God de eeuw heeft gelegd” — maar inplaats dat ons geslacht zich wendt tot de *onbegrepen grootheid* van Gods almacht, zoekt men het bij de *onbegrepen kunstgrepen* van den vorst der duisternis. Wij zijn menschen van Goddelijken oorsprong — wij verloochenen onze afkomst niet — en zoeken zoo het onbegrepene; maar ook: wij zijn zondaren — wij verloochenen onzen *val* in Adam niet — en zoeken het in verboden vrucht.

Want ook *al helpt het* soms schijnbaar, het doen of laten doen aan duivelbezwering *is zonde*. De hulpe, die een christen verwacht, mág hij slechts verwachten in den van God verordenden weg. En wanneer men dan zegt: maar God „bedient” zich toch soms van den „bander” (want ook een vroom argument moet soms helpen in 't geding), dan antwoord ik: God „bediende” zich ook van Judas, die onzen Heiland verried. Maar het ware Judas beter geweest nooit geboren te zijn.

Dat het „bannen” zonde is zegt Gods Woord ons duidelijk. *Deut. 8 : 10, 11* „Onder U zal niet gevonden worden, die met waarzeggerijen omgaat . . . of een bezweerder, die met bezwering omgaat.” En hoe weinig grond de veronderstelling heeft, dat de bezwering in Jezus naam geschieden kan, door de banders, die hun bedrijf van de bezwering maken, leert ons *Hand. 19 : 13—17*. En wél geschieden er groote krachten — 't wordt in 't zelfde hoofdstuk ons verhaald — door Paulus, zóó dat „de booze geesten van hen uitvoeren”, maar uitdrukkelijk heet het:

«God deed ongewone krachten door de handen van Paulus.» De bezweerders uit vs. 13 zijn menschen wier optreden principieel van dat van Paulus onderscheiden is. Ook de massa merkt dit. vs. 17.

Waar inderdaad een mensch onder Satans machtsinvloed is, daar is het niet verboden den weg te bewandelen van Paulus' patiënten. Zij toch wachten het van Gods wondermacht. En waar in Paulus bijzonderen tijd God zich bedient van het bijzondere charisma van Paulus, daar ligt het voor de hand, dat in een tijd waarin de volle openbaring Gods tot ons gekomen is, wij Satans invloed ontkomen moeten langs den normalen, geordenden weg. En dan blijft ook hier de weg: „dit geslacht vaart niet uit dan door bidden en vasten.”

Het ligt echter voor de hand, dat het gezegde betrekking heeft op gevallen waarin waarlijk van *bezetenheid* sprake is. En zie, dit is het goddelooze in de „banders”-praktijken, dat elke ongesteldheid eenvoudig aan een soort „bezeten” zijn door een boozen geest wordt toegeschreven. *Elke krankheid is een daemon*, die bezworen moet worden. En in deze beschouwing ligt een groote miskennis van Gods vrijmacht. „Zou er een kwaad in de stad zijn, dat de Heere niet doet?” Wel verre van dan ook maar iets met het Christelijk geloof en de geopenbaarde waarheid Gods te maken te hebben, is de levensbeschouwing, uit welke de „banders”-praktijk opkomt door en door heidensch. En alzoo behoort de „duivelbezweering” van onzen tijd tot het kwaad, waarvan (naar onzen Catechismus) God gebiedt in het eerste gebod: „dat ik, zoo lief als mij mijner ziele zaligheid is, alle afgoderij, tooverij, waarzegging, superstitie of bijgeloof... *mijde en vliede*...”; en heet het verder niet: „en den eenigen waren God recht leere kennen, Hem *alleen* vertrouwe... *van Hem alleen alles goeds verwachtte*...”? En wordt naar het Avondmaalsformulier niet de toegang tot 's Heeren disch ontzegd aan „alle toovenaars en waarzeggers, die vee of menschen, mitsgaders andere dingen, zegenen, en die aan zulke zegening geloof hechten”?

Wanneer God den mensch bezocht met kwalen, is de plaats van dien mensch, *tenminste* wanneer hij Christen zijn wil, niet onder de toovenaars-handen van den duivel-bander, maar op de knieën voor het aangezicht van den Vader in de hemelen. En de middelen, die zijn Vader hem wijst tot herstel, zijn niet de tooverspreuken van den bezweerder, maar de kennis en de wijsheid van den mensch, dien God als medicijnmeester in zijn omgeving stelde.

Juist in dagen van bezoeking moet het *geloof* in Gods almacht blijken!

2. GEESTEN, DIE ZICH SLECHTS DOOR MIDDEL VAN DE STOFFELIJKE WERELD KUNNEN OPENBAREN.

Weerwolven.

Tot de geesten, die langzamerhand in 't vergeetboek geraken bij de massa van 't volk, dat nog „doet” aan „geesten-geloof” behoort in de eerste plaats de „weerwolf-geest”. We kunnen daarom over dit punt kort zijn.

De weerwolf is nóg wel bekend op een heel onschuldige manier n.l. in het bekende kinderrimpje: „Herder laat je schaapjes gaan, — ik durf niet —, waarom niet? — om den boozen weerwolf niet”. Maar nóch de kinderen nóch de volwassenen begrijpen meestal, wie die weerwolf is, of liever, wás. Wel leeren we dat oorspronkelijk onze taal in haar wording drie woorden had voor „man”, n.l. ook nog 't woord, waarvan de stam over is in *bruidegom*, en 't woord, dat nog spreekt in *weergeld*, en *weerwolf*. Maar ook hier wordt men omtrent het karakter van den weerwolf niet veel wijzer.

Want een weerwolf is niet, zooals een voor-de-hand-liggende opvatting schijnt te zeggen, eenvoudig; mannetjes-wolf. De weerwolf is de man-wolf; d.w.z. de man, die beziel of bezeten wordt door een geest, die hem in een wolf omtoovert. Een oud volksverhaal maakt hier de bedoeling duidelijk:

„Een man en zien vrouwe kwam'n snachens van de

„brulfte (bruiloft). 't Règ'n onbesoed, en daorumme nam „de vrouwe d'n bōvenrok op, en de roo boajen (rok) „kwaamp te zien. Ha'r keerl liep op 't smalle págien „(paadje) achter ha'r an. En opiens vuulde ze da'ze van „achter'n in de rōkke grèp'n wōdde — en zie keek umme „en zaag, dat 'n wolf ha'r in de rōkke hadde, zie leup en „kwaamp in huus. En 'n volgenden „mōr'n (morgen) zaag „ze, dat ha'r keer'l roo drō (roode draden) tusschen de „taane (tanden) hadde zitten! O... ha'r keer'l was weer- „wolf — dat was 'e!”

Een booze geest — de weerwolf-geest — heeft zich van zulk een man meester gemaakt. Buiten een mensch om, kan deze geest zich niet openbaren. Er is altijd een man (zeer zelden een vrouw) noodig als medium (openbarings-middel).

Bij voorkeur zoekt de geest als zijn bevoorrechte uit, een man, die in de twaalfnachten (25 Dec. — 6 Jan.) geboren is; die één van zeven broers is; of iemand in wiens familie méér weerwolven zijn (overerving). Soms kan iemand ook weerwolf worden door overeenkomst met den duivel.

Niet alle weerwolven zijn even kwaadaardig. Sommige beperken zich tot onschuldige plagerijen, andere echter verslinden kleine dieren, ja zelfs jonge kinderen, vooral meisjes.

Is iemand weerwolf, dan kan hij zich in een wolf omtooveren door zich te omhangen met een wolfsvel, door zich met een bepaalde zalf te wrijven, door een „wolfs-gordel” om te doen, door een daartoe vervaardigden ring te dragen, enz. Op bepaalde tijden wordt de geest, die hem dwingt zich om te tooveren, vaardig over den „weerwolf”.

Middelen ter ontmaskering van den weerwolf zijn: het noemen van den man bij zijn menschen-naam, of het verbranden van het wolfsvel, waarvan hij zich bedient. Wanneer men den weerwolf al te nijdig maakt springt hij uit z'n vel, en wordt weer mensch; een bizonderheid, die ons de uitdrukking „uit z'n vel springen” bezorgde.

Waar ligt nu de oorsprong van dit „weerwolf”-geloof?

Men denkt aan de Wolven van Wodan. Anderen zien

er een overblijfsel in van herders-feest-gebruiken bij onze voorouders, waarbij een lam van de kudde „aan de wolven” geofferd werd, opdat deze in 't komende jaar de kudde sparen zouden; enkele verkleede herders speelden dan voor wolf; later zou dan de nabootsing van de wolf-verkleeding tot een nieuw element in 't volksgeloof geleid hebben. Een nog betrekkelijk nieuwe hypothese is deze, dat men het weerwolf geloof van de Vikingsche (Noorsche) „Berserkers” moet afleiden. Deze Berserkers waren woeste strijders, gehuld in een berenvel, die in een soort van extatischen toestand, wonderen van dapperheid toonden, en schier gevoelloos waren voor wonden. De Berserkers geloofden, dat ze ná hun dood in een beer of wolf voortleefden. Hoe waarschijnlijk de laatste onderstelling ook klinkt, en hoe zeer het mogelijk is dat de Berserkerhistorie met het weerwolf-geloof één oorsprong heeft, toch komt het mij voor, dat het laatste niet van 't eerste kan worden afgeleid. Immers het weerwolf geloof leeft bij *alle* Indogermaansche volken, en het heeft zoozeer een animistisch en gecompliceerd karakter, dat de „Berserker”-verklaring, óf geen verklaring geeft, óf al te eenvoudig is.

Het wil mij voorkomen, dat de weerwolf met zijn nevenfiguren (in Gelderland: *Stoep*, in Brabant *Kludde*, in Vlaanderen *Lodder* of *Kledden*) een mannelijke vorm van den geest der *heksen* is. Weerwolf en heks verhouden zich dan als man en vrouw, in den echt verbonden. En evenzeer als de afkomst der heksen in het duister ligt, is ook de oorsprong der weerwolven nog niet verklaard.

Daar — geheel anders dan het heksen-geloof — het geloof aan een weerwolf slechts nog zeer sporadisch gevonden wordt (althans in ons land) behoef ik hier niet veel ter afwijzing van dit „geloof”, dat zijn heidensch-animistische afkomst, door het aannemen van de mogelijkheid van een gedaante-verwisseling bij den mensch (twee ikken), niet verloochent, te zeggen. Ik verwijs naar hetgeen bij „heksen” wordt opgemerkt.

Heksen.

De voornaamste plaats onder de geesten van het volksgeloof wordt vrij zeker ingenomen door de heksen. Een heks is een vrouw, die door een booze geest bezielde, of juist gezegd „bewoond” wordt, zóó, dat zij bij wijlen geheel opgaat in haar Satanisch „zijn”.

Gelijk gezegd, ligt de oorsprong van het heksen-geloof in het duister. Vast staat echter, dat we ook hier te doen hebben met een rest van heidensch-animistisch bijgeloof. Bij alle volkeren van Noord-, Middel- en Zuid-Oost-Europa vinden we het heksengeloof in vrijwel eenzelfde vorm. En daar hier en daar de opvatting nog leeft, dat de heksengeest het lichaam van de heks verlaat, in den vorm van een vlinder of een pad, hebben we een klare aanduiding van den oorsprong van dit bijgeloof, dat zijn animistische afkomst zoo vanzelf bewijst.

Een vrouw, die een heks is, brengt steeds nadeel en onheil. Zij heeft een „boozen blik” en wie door haar aangezien wordt, wordt „behekst” of, zooals het in Friesland heet, „betjoend”. Een heks is meestal kenbaar aan uiterlijke misvormingen: druipoogen, platvoeten en zware, saamgegroeide wenkbrauwen. Koffie kan ze niet drinken en voor alles wat een kruisvorm heeft, is ze uitermate bevreesd. Het is duidelijk, dat deze laatste eigenaardigheid er eene is, die stamt uit Christelijken tijd. Onhoorbaar kan de heks loopen, en door kleine openingen, als een sleutelgat, kan ze binnen komen (ook hier een animistische trek). De verschijning in de gedaante van een kat is een zeer geliefkoosde. En geen wonder! Immers ook de kat beweegt zich sluipend voort en langs ontoegankelijk schijnende steilten en door zeer nauwe openingen in dak en deelder wringt ze haar lichaam henen. Onheilspellend glinsteren haar oogen in 't nachtelijk donker, en in de voorjaarsstormen wordt haar beangstigend geschreeuw gehoord. Aan deze verwantschap tusschen heksen en katten en zóó tusschen den duivel en katten danken wij bastaardvloeken als: „dromme(l)kater” en „duve(l)kater.”

Het speciale werk van heksen is wel het „betooveren” van kinderen. En een zeker teeken, dat een kind behekt is, is dit, dat tijdens de ziekte van zulk een kind zich „bloemen” vormen in de veeren van het hoofdkussen van het patiëntje. Wanneer het veeren kussen dan wordt geopend, vindt men de veeren in kluwens saamgeplakt of saamgegroeid — ja soms met een draadje bijeengebonden. Dit is 't heksenwerk. Het geloof aan den invloed van heksen is zóó groot, dat vrome christenen U kunnen verzekeren, dat ze 't meemaakten, dat de „bloemen” in 't kussen 't *bewijs* gaven, dat een bepaald kind „behekt” was. Nu is 't inderdaad waar, dat die „bloemen” in zulk een hoofdkussen kunnen worden aangetroffen. Maar dat is geen bizonders. Wanneer de vreesachtige ouders eens de moeite doen wilden een *even oud* en even dikwijls beslapen kussen van een *gezond* kind te openen, zouden ze dezelfde „figuren” vinden. Het is nu eenmaal een eigenschap van kippeveer van niet al te fijne kwaliteit, dat ze „plakt”, indien het kussen niet herhaaldelijk „gelucht” wordt; en kleine draadjes, die lichtelijk tusschen de veeren geraken helpen mede om effect te sorteerén.

Enorm is intusschen, volgens de volksopvatting, het vermogen der heksen. Des nachts tusschen twaalf en één uur rijden ze op haar bezemstelen door den schoorsteen, de lucht in, ter heksenvergadering. Aan een kruisweg houden ze in 't middernachtelijk uur hare bijeenkomsten, en in razende opwindning dansen zij in wijden kring rond. Den volgenden morgen vindt men den heksen-kring in 't gras van de weide — daar is alle groen verdord en zijn de doodsche sporen van der heksen luguber feest te aanschouwen. Ook hier is wel *iets* te zien. In menig weiland, waar de oerlaag niet diep genoeg onder het oppervlak ligt, kan in drogen tijd op bepaalde plekken het gras vrij snel verdorren; edoch, wél de ondiepte der „goede aarde”, maar niet de heksen, zijn hier oorzaak.

Op de heksendansen, in bepaalde tijden, b.v. gedurende het twaalfnachtenfeest, zeer dikwijls gehouden, leeren de

heksen elkander hare „booze streken” — en de geesten, die eens in thans gestorven heksen woonden, komen hier om hare jongere zusters haar slechtheden te verhalen en om haar tot nieuw kwaad aan te sporen. Zulk een heksendans op de speciaal daarvoor geschikte dagen (*heksen-sabbathen*) is een uitleving van al het boosaardige, dat in de heksen leeft, en hoe beter de heks zich met de „heksen-zalf” inwreef, hoe beter ze ook het vermogen heeft den heksendans vol te houden en lange tochten door het lucht-ruim te maken. De *heksen-zalf* is een mengsel, van 't welk kindervet het hoofdbestanddeel vormt; vandaar dan ook, dat heksen zulk een groote voorliefde voor het „beheksen” van kinderen toonen.

Dat het geloof aan heksen nog tot op onze dagen voortleeft en men aan bepaalde vrouwen allerlei hekserijen toedicht, behoeft ons niet te verwonderen.

Om twee redenen niet.

De *eerste* is *de historie*; de *tweede* de *gesteldheid van des menschen ziel*.

In de historie heeft de officieele kerk en de Roomsche geestelijkheid de menschen zóó stellig in den waan gebracht, dat hetgeen zij omtrent heksen geloofden wáár was, en dat het beeld, dat zij zich van heksen vormden ten voeten uit juist geteekend was, dat hetgeen eeuwen gezaaid werd niet in evenzoovele of nog minder eeuwen kon worden uitgeroeid.

In 't begin ging 't goed. De synode van Paderborn (398) sprak uit: die aan heksen gelooft en die verbrandt, wordt met den dood gestraft. Maar de kerk kon niet óproeien tegen den stroom. De lagere geestelijkheid begon allengs mee te zingen in het koor der barden, die de fantastische heksendansen bezongen, zij begonnen méé te vreezen voor de daemonische heksenmacht, en toen THOMAS AQUINAS († 1274), misschien Rome's grootste dogmaticus, blijk gaf ook zelf aan heksen, als aan „door den duivel in dienst genomen vrouwen” te gelooven, was dogmatisch het heksen-geloof gesanctioneerd. Paus INNOCENTIUS VII

beval in 1484 het verbranden der heksen en in de cultuur-geschiedenis ving met Innocentius' bul een periode aan, die door de *heksenprocessen* werd beheerscht. SPRENGERS *Heksenhamer* (1489) werd het inquisitoriale wetboek; en duizenden onschuldige vrouwen en meisjes werden als heks terecht gesteld. Bizondere schoonheid zoowel als opvallend leelijke gelaatstrekken deden iemand onder verdenking staan van „hekserij”; en zelfs mannen werden (tégen de eigenlijke idée van het heksengelooft in) soms als tovenaars veroordeeld.

Eenmaal gevangen genomen, werd de heks over 't geheele lichaam kaal geschoren, een handeling, die verband hield met 't geloof, dat „de geest” zich bijzonder aan het haar hecht; een opvatting, die trouwens door vele somnambulen van onzen tijd nog levendig gehouden wordt. Was de heks zoo van haar voornaamste tooverkracht ontdaan, dan kon de proef volgens het *godsoordeel* plaats hebben. De *waterproef* was bij deze onderscheiden tormenten nog wel de minst riskante; immers zonk de heks, juist als een gewoon mensch, dan was ze onschuldig. Erger was de *naaldenproef*, waarbij onderzocht werd of er ook een plekje der huid voor een naaldenprik ongevoelig was (Stigma diabolicum); en wee dus wanneer hier of daar een plek eelt ongevoeligheid veroorzaakte. Het *ordel* (waarbij een gloeiende bout negen of dertien passen in de bloote hand moest gedragen zonder brandwonde te veroorzaken) bewerkte evenals de *ketelvang* (bloote arm in kokend water steken) meestal een veroordeeling van de ongelukkige. Een vernuftige en zeer humane uitvinding was de *heksenwaag* te Oudewater. Een heks was bijzonder licht van gewicht. Welnu zet haar op de schaal, en zie of „ze met de ordinaris balance in de waegh gewogen” een „gewigte heeft dat met de natuerlycke proportie hares lichaems wel is accordeerende”. Voorzover we weten heeft de heksenwaag niemand ooit beschuldigd. Op 25 Sept. 1694 werd nog een certificaat van onschuld uitgereikt aan Aaltjen Brouwers, huisvrouw van

Frans Franssen, uit de heerlijkheid Borculo, vleeke Eybergen. Het laatst deed de heksenwaag dienst op 21 Juni 1727.

We moeten ons even rekenschap geven van dezen datum! 1727!

Dat was dus toen onze provinciën bijna anderhalve eeuw de zegen van een calvinistische opvoeding hadden genoten. Dat was meer dan honderd jaar nadat men de Remonstranten veroordeeld en verbannen had. Dat was bijna een eeuw ná Voetius. Dat was in de dagen van Willem á Brakel, ná Lodensteijn, de Teelincks en Koelman! Toen woog men nog rustig eerbare burgeressen om te constateeren, dat ze géén heksen waren! En dan — nog op 16 Maart 1823 — in de dagen van Bilderdijk en het Reveil! — werd te Delden de waterproef op een vrouw toegepast!

Het is hier niet de plaats om te spreken over de cultuur-historische beteekenis der heksen-processen, slechts herinneren we, om een indruk te geven van de vreeselijkheid der doling, die de schare had aangegrepen, aan het feit dat ééns te Toulouse vierhonderd vrouwen tegelijk als heksen werden verbrand; dat in het kleine dorpje Naass (a.d. Lahn) vierentwintig personen tegelijk werden terechtgesteld. Balthasar Voss, de heksenmeester van Fulda, had bij zijn twintig jarig jubileum meer dan zevenhonderd doodvonnissen doen ten uitvoer brengen — slechts hoopte hij nog de ronde duizend vóór zijn dood vól te krijgen. En dát in de jaren 1630—1650! Na de reformatie! In Christelijk Europa!

We verstaan, dat een volksgeloof beïnvloed door zúlk een historie, zich niet opééns wijzigt.

Dit mág evenwel het getuigen tegen de dwaling niet doen verslappen.

Er ligt ongetwijfeld een schuld hier, óók op de protestantsche kerken, ook op die in ons vaderland. In verhouding gezien tegenover de stapels boeken en pamfletten, die, naar het oordeel des schrijvers, dolende theologen,

soms „tot op 't hemd" „ontmaskerden", zijn de „getuigenissen" tegenover een zoo ontzaglijk groot kwaad als het heksengeloof wel héél zwak en gering in aantal. En die nalatigheid werkte tot schade ook nog van het thans levende geslacht. Immers de officieele heksen-processen verdwenen, maar het levens-lijden-proces van haar, die verdacht wordt als heks, is nóg een stomme getuige tegen zooveel, dat van heidensch bijgeloof door reformatorische en verlichte eeuwen heen, in onzen tijd overbleef.

Om echter de schuld van de christenen ook van ons Vaderland niet te vergrooten *moet* er een krachtig getuigen zijn tegen álle restanten van heidendom, niet het minste tegen het heksengeloof.

Het heksengeloof, dat in zijn kracht, *historisch verklaarbaar* is.

En nu *de zielkundige kant*.

We betreden hier zonder twijfel een terrein met vele „voetangels en klemmen". En mede daarom past hier groote soberheid. Toch moet datgene, wat tot recht begrip omtrent ons onderwerp noodig is te weten, even aangeroerd.

Zoolang het „zaad der dienst Gods", het „semen religionis", de „vonkskens" van Godskennisse, die daar leven in des menschen hart, niet in contact komen met de openbaring Gods, zal de mensch bewust of onbewust iets zoeken, dat hij als onbegrepen macht over zijn leven zich denkt. Maar wordt bij het leeren kennen van den eenig waren God, het kennen van dien God „groote blijdschap", bij alles wat valsche religie is, wordt het tenslotte „groote vreeze". En nu heeft dat gevoel, dat dwingt het onbegrepen machtige te zoeken, een reeël contact in de buitenwereld. Ook al kan zulks ongetwijfeld bij lange na niet van alle „heksen" gezegd worden, wáár is, dat er nu eenmaal menschen, speciaal vrouwen, zijn met een min of meer angstwekkend uiterlijk, gepaard aan een ietwat katachtige natuur. Ik zeg hiermee niets ten nadeele van het „zwakkere geslacht". Dat juist de „abnormalen" zoo opvallen, pleit voor de uiterlijke en innerlijke hoedanigheden

van haar, die „normaal” zijn. Bij alle volkeren treft men dan ook aan een geloof aan „het booze oog”, aan „de kwade blik” of iets dergelijks. Bij ons werd dat het vermogen om te „beheksen”, te „betjoenen” of te „bekispelen”.

Nu ontken ik *niet*, dat er inderdaad menschen, speciaal vrouwen, zijn met abnormaal geestelijk vermogen, bijzonderlijk om kwaden invloed te oefenen. Het heeft mij moeite gekost dezen zin te schrijven, omdat ik weet, dat er gevaar bestaat, dat men mij zal misverstaan. Toch moet ik de waarheid in dien zin vervat erkennen. En op bijbelsche én op historisch-logische gronden. Ook hier geldt het:

There are more things in Heaven and earth, Horatio,

Than are dreamt of in your philosophy,

't welk beteekent: daar zijn meer dingen in hemel en op aarde, Horatio, dan waarvan uw filosofie droomt. (Shakespeare, Hamlet 1—5).

Daar is *iets*, met sommige menschen.

Ik herinner me, hoe Prof. L. Lindeboom, aan wiens geloofwaardigheid niemand twijfelen zal, verhaalde, hoe hij eens geroepen werd bij een vrouw, die als aangegrepen werd door de smarten Satans. En deze vertelde den professor, dat zij meermalen door een daemonische macht, tegen welke ze vergeefsch streed, werd geperst tot allerlei booze dingen. En terwijl zij bezig was met haar verhaal, kwam weder de vorst der duisternis haar aanvallen — en in zijn angst voor haar en zichzelf, boog de zieleherder zijn knieën en zond een krachtig gebed op tot God, om deze vrouw uit de klauwen Satans te redden. Het gebed werd verhoord. Anders dan voorheen verliet haar de daemon, die haar aanviel..... en zij bleef voortaan bevrijd.

Wij weten zoo heel weinig van „de geestelijke boosheden in de lucht”.

Wij weten niets schier van „de vorsten der Satanische heiren” (vgl. Daniël 10:13). Slechts weten wij, dat Satan machtig is, en dat hij, onder de toelating Gods, een mensch tot Satanische daden verleiden kan. En dat de

mogelijkheden ook op dit gebied vele zijn, staat vast. In onze „algemeene beschouwing” hopen we hierop terug te komen, terwijl we daar ook nader ons gevoelen op genoemde gronden uiteen hopen te zetten.

Hier echter genoeg om ook zielkundig het heksen-geloof verklaard te zien.

Hoe moeten we dan staan tegenover dat geloof?

Ik begin met te doen opmerken, dat zeker negentig procent van alle verhalen over hekserij vroom of onvroom bedrog of verzinzel is. Ja ik durf gerust dat percentage nog wat hooger te stellen. En wel vast staat, dat schier alle „verdachten” even onschuldig zijn als de verdenkers.

Maar die enkelen dan? Die enkelen, van wien ge toegeeft, dat ze onder Satans invloed kunnen staan?

Wel — het is tienmaal erger *ten onrechte* iemand te verdenken of te beschuldigen van een verbintenis met Satan, dan iemand, die inderdaad het instrument van den vorst der duisternis is, onherkend te laten passeeren. En dus doen wij aan het aanwijzen van een heks *nooit* mee!

Maar kan het dan geen gevaar opleveren zoo iemand niet te herkennen?

Zie dät is nu eigenlijk de kern van de zaak! Het gevaar. En dan antwoord ik met de wedervraag: Wat is het eenige zekeré middel tegen Satans macht? Satan ontloopen? Instrumenten van Satan afranselen (zooals men hier en daar doet)? Of ze verbanden, zooals men vroeger deed?

Neen — *de eenige, die Satan overwinnen kan, ja, overwonnen heeft, is onze Heere Jezus Christus.* En wie zich heeft leeren toevertrouwen aan de genade Gods in Christus, dien zal, zonder den wil zijns Hemelschen Vaders, geen haar van het hoofd vallen, ook al loeren duizend duivels, ieder met duizend wapenen des verderfs, op zijn ondergang.

Heksen-geloof zooals het ook in onze dagen nog wordt gekend, vrees voor heksen, zooals ze menigeen benauwt, *is ongeloof* aan de almacht van onzen getrouwen God en Vader in de hemelen.

En al erkennen we daarom, dat er misschien wel menschen

zijn met daemonische krachten — *we vreezen niet*. We gaan rustig onzen weg. Bovendien: Satan kan ons even goed *zonder* als *met* een zoogenaamde heks in gevaar brengen, zoo God het toelaat. *Het gevaar is altijd even groot*. Maar Gods almacht is altijd het grootst, want die is eeuwig groot. Nogmaals: dus *mag*, wie God vreest, *geen* vreemde vreeze kennen.

En wanneer Satan ons aanvalt — onverschillig op welke wijze dan ook — dan weten we, dat ook hier het geldt: dit geslacht gaat niet uit dan door bidden en vasten; en: het krachtig gebed eens rechtvaardigen vermag veel.

Altijd moeten we weer terug naar het geloof *in* den God der geesten.

En daarmee bannen we alle geloof *in* andere geesten *uit* ons leven. Ook het heksen-geloof!

Ziekte geesten.

Tot de geesten, die zich slechts door middel van een mensch of een dier openbaren, kunnen ook behooren de ziekte-geesten. Men stelt zich de ziekte voor als een persoonlijke geest, die evenwel door een of andere geheimzinnige handeling kan worden bedrogen. Allerlei wonderlijke gebruiken herinneren aan het heidendom van voorheen, en het best komt 't uit wat men omtrent den aard van den ziektegeest gelooft, zoo men let op de aangewende geneesmethoden.

Over dit onderwerp schreef ik in „de Ster” (2e jaargang no. 19) o. m. het volgende:

„Zoo bestrijke men bij afgaande maan een likdoorn met het sap van „wolfsmelk”, en de heengaande maan neemt het kwelduiveltje mee. Bij hoofdpijn moet men een draad eenige malen om het hoofd winden, en daarna dien draad aan een boom hangen; de eerste vogel, die over den boom vliegt, neemt de pijn mee. Ook bij koorts (binnenkoolde ook wel „kolde”) had men zulk een geneesmethode. De kouseband van den zieke werd om een

boom gebouden, waarbij de volgende tooverspreuk gepreveld werd:

„Olde marolde, ik hebbe (hij hêf zoo) de kolde
Ik hebbe (hij hef) ze noe, ik gève ze oe
Hier bind' ik um neer, ik krieg um niet weer.”

De boom zou wellicht sterven, maar de zieke zou genezen na deze kuur. Op soortgelijke wijze bestreed men jicht; en de hik werd aan een buurman overgedragen met het rijmpje:

Ik hebbe de snuk (hik), daar hêj um noe
Doar hê'j de snuk, ik gèv' um oe.”

Voor eenige jaren kon men in de kranten lezen hoe te Ide (gem. Vries, Dr.) een vrouw woonde, die haar werk maakte van het bezetten van breuken. De moeders, die met haar kleinen deze vrouw bezochten, zagen hoe ze drie spijkertjes door en over elkaar legde onder het prevelen eener spreuk. (Volgens een bezoeker zou ze zeggen: „Spieker, de dieker [= duker = duivel], wat bin iej scharp, spieker breng de brökke uut 't darp.”) Daarna moest de moeder de spijkertjes in een boom slaan „op manshoogte”; wanneer de spijkerkoppen onder de bast gegroeid waren was de breuk genezen. Hier óók de sympathie, mèt het overdragen: de verdwenen knop onder de vlakke schors. Intusschen bestrijden de negers van Angola en Loango de breuken op precies dezelfde wijze.”

Dit geloof aan de mogelijkheid om een ziekte „neer te binden” of „over te dragen” berust op de gedachte, dat het heel natuurleven sympathetisch meeleeft met den mensch. Deze gedachte is opzichzelf niet bepaald verwerpelijk, ja er schuilt zelfs een element van machtige waarheid in. (Rom. 8: 19—22). Maar ook deze gedachte is in het volksgeloof slechts in verworden staat aanwezig, zóó, dat de handelingen, die met de idee, die hier aan de handelingen ten grondslag ligt, soms weinig meer uitstaande hebben, den schijn ontvangen van waarzeggerij en tooverij. Gelukkig wordt het „overdragen” en „bestikken”

(versteken) van ziekte-geesten weinig meer in practijk gebracht. Waar het nog gevonden wordt dient het, zooals lichtelijk te verstaan is, met alle kracht bestreden. Immers ook hier geldt wat we bij de duivelbanderij zeiden. Het ziekte-geest geloof toch staat vlak naast 't geen dáár werd veroordeeld. En van het geloof in een ziekte-geest tot het geloof in een ziekte-daemon is slechts ééne schrede. Slechts dit is het verschil, dat „de booze” óók bestaat, onafhankelijk van de stoffelijke wereld (vandaar, dat hij *gebannen* wordt naar nergenshuizen) terwijl de ziektegeest alleen bestaat in een „iets” (vandaar het *overdragen*). Maar dit verschil is meer van theoretischen, dan van practischen aard. En beide 't „bannen” en 't „overdragen” is heidendom.

Voorzeggende geesten.

Wie „met den helm geboren” is — kan voorspellen. Hij ziet en weet alles van tevoren. Een geest van waarzeggen is in hem gevaren.

Ziedaar een oud dogma van het volksgeloof.

De voorzeggende geesten — de „zieners” — worden algemeen geacht. Men vreest hen niet, maar met zekeren eerbied ziet men tot hen op.

De een heeft „allang voor die molen er stond” „hem zien staan”. De ander heeft het „spoor vijf jaar voor het liep, langs de baan zien komen”. De derde zag *en beschreef* een phänomobiel lang voor de heer Baakman in Assen ze importeerde, en lang voor er automobilen rondtuften. En zoo zou ik kunnen doorgaan.

Deze „voorzeggende geesten” bespreek ik hoofdzakelijk bij de „algemeene beschouwing”.

Hier echter zij opgemerkt: *ten eerste*, dat deze „openbaringen” voor een zeer groot deel behooren tot die dingen, die geboren zijn uit een reusachtig grooten duim in het fantasie-land. Veelal zijn het profetieën, die gesproken worden nádat de uitkomst er is. Eerst gebeurt er iets — en dan had men „'t al lang” gezien.

Toch zijn hier dingen, die niet zonder meer voor ver-zinsels te houden zijn. *Er zijn menschen met de gave om dingen vooruit te zien.* Dat staat vast. Wat ik hier boven zeide omtrent de phänomobiël-profetie, is een te contro-leeren feit geweest. Ik hoorde van een boerin de teekening van een wagen zonder paard, die ze eens had zien loopen — in dagen in welke noch die boerin noch ik een auto ooit hadden gezien. Toen ik auto's zag klopte de beschrijving niet en bespote ik 't goede mensch. Toen ik echter de phänomobiël had gezien, en daarna nog eens de beschrijving van de „zieneres” naging, merkte ik hoe tot in bijzonderheden de teekening klopte. Dit voorbeeld zou met tallooze te vermeerderen zijn. (Ik verwijs hiervoor ook naar Dr. A. Kuypers Heraut-artikelen „*Van de Vol-einding*”, die bij de bespreking van telephathie etc., ook ettelijke feiten, van algemeen bekenden aard, memoreert).

Hier komt evenwel het volksgeloof op een terrein waar feitelijk niet veel te *gelooven* valt. En het „geloof” doet dan ook dikwerf niet veel meer dan franjes geven aan feiten.

Wel merken wé hier reeds op, dat van een geest niet kan worden gesproken in dien zin als zou een goede of kwade geest, naast den normaal menschelijken geest, den ziener bezielen, gelijk we straks zullen zien.

De gedachte als zouden we hier met een waarzeggen-den „geest” te doen hebben is een overblijfsel uit het heidendom, dat ook zijn waarzeggers, als door een god-heid bezield, vereerde.

Natuurlijk is *de helm*, met welken iemand, die de gave van het „voorzien” bezit, geboren zou worden (een klein vliesje op den schedel) een legendarisch ding. Het past echter geheel in het kader van het volksgeloof, dat nu eenmaal steeds relatie zoekt tusschen uiterlijke kenteekenen en innerlijke vermogens.

Doodengeesten.

In Saksische streken van ons land vind men nog enkele overblijfselen der „gebruiken”, die aan een oud heidendom

herinneren. Immers het is de gewoonte, dat het lijk van den gestorvene *in het achterhuis*, „op de deel”, ter bezichtiging gesteld wordt, of althans dat, bij de begrafenis, aldaar de kist wordt geopend, om de familie de gelegenheid te geven voor het laatst den doode te zien. Daarna wordt *door de achterdeur* (de banderdeuren) het lijk uitgedragen.

Dat laatste heeft met de gedachte aan een doodengeest niet te maken. Wel werd dit soms verondersteld, doch deze onderstelling berust op misverstand. Dat de doode de banderdeur wordt uitgedragen — evenals nóg meestal bij visites de gasten de banderdeur inkomen — is enkel een herinnering aan het feit, dat voorheen de tegenwoordige achterdeur *voor*deur was; in de dagen van het oude halle-huis (lös hoes), dat ééne ruimte had voor menschen en vee, was de banderdeur vóór-ingang. Vandaar dat in oude Saksische dorpen (Gees, Orvelte, Rheeze, Beerse, Geesteren) de huizen met de tegenwoordige achterdeur naar den hoofd-verkeersweg staan.

Maar anders staat het met dat tentoonstellen van het lijk in het achterhuis. Immers midden boven de deel is „het slop” — het gat in den graan-(hooi-)zolder, door 't welk het boven opgetaste graan (hooi) naar beneden geworpen kan worden. Welnu, dat men den doode juist onder dat „slop” plaatste, had de bedoeling, zijn geest de gelegenheid te geven uit het huis weg te komen. Die geest verdween dan in den vorm van een vlieg, een rookwolkje of iets dergelijks. Immer is die geest aan iets tastbaars gebonden. Soms ook aan doode voorwerpen, en dan bij voorkeur aan iets scherps, als naalden, messen, ijzeren potdeksels en dergelijke. Om echter het verschuilen van den geest zooveel mogelijk te voorkomen wordt, wat voor zulk een handeling in huis zich leent, omgekeerd. Potten, pannen, ketels en vaatwerken worden onderstoven gezet, de spiegels en schilderijen worden omgekeerd aan den wand gehangen; dat alles om den geest het spoor bijster te maken.

Nu is dit alles in zijn oorsprong, zooals iemand, die eenigszins ter zake kundig is, dadelijk verstaan zal, puur animisme.

En de gebruiken, die aan dat animisme herinneren, leven nog.

Maar in vrij onschuldigen vorm. Immers, indien men aan de menschen, die enkele of meerdere der genoemde gebruiken handhaven, vragen zou „waarom doet ge dat alles?“, dan zouden ze zeker antwoorden „omdat 't zoo „gebroek“ is. En uit conservatisme, én omdat nu immers „zede“ zich niet dwingen laat in een keurslijf van koude logica, en ieder ras zijn gewoonten liefheeft en gaarne behoudt, gaat men door met te doen, juist zooals alle geslachten voorheen deden.

Het schijnt mij dan ook onnoodig, zoo niet absoluut onnuttig tegen de gebruiken, die aan de „doodengeesten“ herinneren den strijd aan te binden. Men doorvoelt in onze dagen het omkeeren van allerlei huisraad, waar zulks nog gebruikelijk is, als een soort rouw-betoon. En waarlijk, een huis, dat zóó rouwt, maakt een zeer triesten indruk. Ik zie geen enkele reden waarom tegen dit „rouw“-gebruik zou moeten worden geageerd.

Dat de doode *op de deel* getoond wordt aan familie en bekenden heeft voor de menschen van dezen tijd geen andere oorzaak dan de doelmatigheid van de plaats, in verband met de groote ruimte, daar „op de deel“ men zich in wijden kring om de geopende doodkist kan scharen. Laat ook hier de praktijk blijven, zooals die is. Het is een practische practijk, meer niet.

Eenzelfde opmerking zou gemaakt kunnen worden omtrent de gewoonte, die op onderscheiden plaatsen in Friesland nog van kracht is, om n.l. met het lijk dat begraven zal worden, een of meer ommegangen om het kerkhof te maken. Men heeft van sommiger zijde wel eens gepoogd, die gewoonte te bestrijden, omdat ze een animistisch karakter zou hebben. Het wil mij evenwel voorkomen, dat, afgedacht nog van 't feit, dat de ommegang voor

't volks-gevoel zuiver een gebruik zonder zin is geworden, men ook altijd nog bewijzen moet, dat hier animistische trekken in het gebruik zouden te vinden zijn. M. i. is de friesche ommevang niet anders te verklaren, dan uit de oude „presentatie” — d. w. z. men presenteerde een nieuwen bewoner aan het nieuwe huis en de nieuwe omgeving. De bruid werd driemaal om haar woning en daarna driemaal om het haardvuur (zetel van huiselijk geluk) geleid; de nieuwe dienstbode moest driemaal (soms zeven maal) de keuken en de spinde (brood-kast) passeeren vóór ze zich mocht nederzetten op haar stoel; de kinderen werden driemaal om de wieg gedragen — logisch gevolg: de doode werd (en wordt) driemaal om zijn graf gedragen. Dit alles heeft met animisme niet van doen. De plechtige presentatie, die bij de levenden een symbolischen zin had, werd eertijds overgedragen op de dooden. En waar de usance in 't leven afsleet, daar behield men de gewoonte bij de dooden; immers gemeenlijk let men er met alle aandacht op, toch vooral de dooden niets van hun „laatste eer” te onthouden; en zoo blééf hier, wat in leven *bijna* geheel verdween. En dus zal er geen reden tot bestrijding dezer gewoonten bestaan.

Vuurmannen en dwaallichten.

Door geheel ons land is het geloof aan de geesten, die zich onder de gedaante van een dwaallicht of een „vuurman” vertoonen, verbreid. Tengevolge van allerlei natuurlijke oorzaken, als electrische verschijnselen (St. Elmsvuur aan de toppen der scheepsmasten), rottend wilgenhout, phosphoriseeren van poelen en slootwanden, glimwormen, enz., ontwaart men menigmaal in den donkeren nacht op het vlakke veld, een licht. Geen wonder, dat de volksphantasie weldra aan deze lichten een geest toekende.

Waren oorspronkelijk de „dwaallichten” voor de gedachte onzer heidensche voorvaderen bezielde door daemonen, in den christelijken tijd werden ze de materialiseering van de geesten van gestorvenen, speciaal van hen,

die geen rust kunnen vinden in hun graf. Vooral de zielen van ongedoopte kinderen wonen in die dwaallichten. Daarom doet men 't best, wanneer men des avonds langs een dwaallicht gaat te zeggen: „ik doop U”. „Men kan nooit weten waarvoor 't goed is”.

„Vuurmannen” zijn, voor zoover mij bekend, altijd landmeters, die, daar ze in hun leven oneerlijk waren, omdat ze zich lieten omkoopen, gedoemd zijn na hun dood als vurige dwaalgeesten, met gloeienden meetketting, rond te zwerven, langs de akkers welks palen ze verzetten of welks grenssteen en ze onjuist plaatsten. „Glünege keerls” zweven als brandende stroogarven des avonds langs de grenzen van het veld — en men vreest.

De vrees voor deze „vurige geesten” is inderdaad zeer groot. En menig griezelig verhaal is in 't „hueksken van den heerd” verteld, dat juist zijn bekoring en zijn vreeselijkheid ontleende aan de vuurmannen.

Hoe rijke stof evenwel ook deze angstaanjagende vuurzielen mogen bieden voor interessante beangstigende vertelsels, heel hun gefingeerd bestaan danken ze toch aan heidendom. Het animisme, dat de zielen na den dood laat voortleven op aarde in allerlei vorm, en gebonden aan allerlei verschijning, spreekt hier duidelijk.

Wie christen is mag niet met een „je kunt 't nooit weten” zich van zulk heidendom afmaken; om dan rustig door te gaan met zichzelf en anderen bang te maken voor de geesten der dooden. Wie Christen wezen wil *toone*, dat hij gelooft, dat na het sterven de ziel van den mensch *van stonde aan* tot haar eeuwige plaats gaat. Elk bijgeloof ontrooft ons iets van den rijken troost in Christus en verdoezelt iets van den ernst van dit leven. De ernst van den dood, waarin de *beslissing* valt, waarbij de ziel naar haar bestemming gaat, zonder gelegenheid te hebben kwaad goed te maken, wordt hier ontkend; evenals voor onze ziel de troost geroofd wordt van het „na dit leven van stonde aan tot Christus Hoofd opgenomen” worden.

Laat het „vrome volk” op het platteland, dat rustig mee-

doet met het lichtjesdoopen, met het bang zijn voor vuurmannen, met het vertellen van absoluut onmogelijke verhalen, ophouden zulks te doen. Vroom zijn is God vreezen én Hem op Zijn Woord, naar Zijn Woord, *gelooven.*

3. GEESTEN, DIE IN DE VOORSTELLING HET MIDDEN HOUDEN TUSSCHEN GEEST EN MENSCH (OF DIER).

Mythologische wezens.

De mythe kent tallooze wezens, die misschien wel alle personificaties van natuurkrachten zijn. Deze wezens zijn van de elfen principieel onderscheiden. De elf, de natuurpoëtiseering, wordt gedacht achter het natuurverschijnsel. En sympathetisch leeft de natuur in haar tallooze verschijningsvormen, met de elfen en elfinnen mee. Geheel anders daarentegen staat het met de personificaties van natuurkrachten. Ieder voelt dadelijk het verschil, wanneer als voorbeeld genomen wordt de bekende reus uit „Klein Duimpje”. Deze „wildeman”, toch met den ontwortelden denneboom in de vuist en zijn „ik ruik menschevleesch” is hoogstwaarschijnlijk de personificatie van de noordenwind. Zoo werd de Grieksche noordenwind (boreas) de runderslachter genoemd; en in Zuid-Duitschland heette men den kouden vijand: de geitendooder.

Deze mythologische wezens hebben overeenkomstig hun aard als personificaties van krachten dan ook immer een reuzengestalte. Zij zijn geest inzooverre dat ze onzichtbaar zijn als ze willen; ze zijn onmerkbaar aanwezig, ze verdwijnen ongezien, ze zijn boven de natuurwetten (wet der zwaartekracht b.v.) verheven; maar ook ze zijn weer lichamelijk op het moment waarop ze optreden (zwaaien van een knots, verschrikken van kinderen enz.)

De elfen worden nooit gezien; de natuurreuzen wel. De elfen doen den mensch geen kwaad, immers de vorm schaadt den mensch niet; maar de reuzen zijn vijanden,

daar toch de *natuurkrachten* het gevaar voor het menschelijk leven vormen.

Deze reuzen nu woonden volgens de Edda in *Jötunheim*, ergens in wat wij de Noord-pool-streken noemen. En nu is 't merkwaardig (en dit viel, meen ik, nóch Schrijnen, nóch iemand anders op) dat in sommige streken van ons land men nóg, vooral bij kinderspelletjes, de reuzen laat komen uit „'t jeudenhemp”. Welke komische beschouwingen wij aan dit plekske, waar volgens onze kinderlijke verbeelding de oorsprong van allerlei wonderen lag, verbonden, behoef ik hier niet te zeggen; maar de overeenkomst van dit „jeudenhemp” met het woord „*Jötunheim*” lijkt mij nogal treffend.

Gelukkig, dat in verband met het onderhavige punt moeilijk van een volksdwaling kan worden gesproken. Men beschouwt meestal de verhalen als „kinder-vertelsels”. Alleen voor één soort van wezens moeten we hier een uitzondering maken.

De Basiliken toch zijn voor het idee van velen op het platteland nog altijd een werkelijk bestaand soort draken, dat door zijn blik den mensch dooden kan en zulk een vergiftigen beet heeft, dat boomen erdoor sterven en er zelfs geen slang tegen bestand is. Men verhaalt in Ambt-Hardenberg (Ov.) nog steeds, dat in een onderaardschen gang, die het Klooster te Ziebekeloo („Onze lieve vrouwe van Galilea”) met Marienberg (op $\pm$ 1 uur afstands) verbond, eens basiliken gezien zijn. Ja, ze leven er nog, en daarom doet men verstandig niet te pogen, die gang (die vermoedelijk nooit bestaan heeft!) „op te graven”.

Het basiliken-geloof is in allerlei legenden terug te vinden. En het heeft in den loop der eeuwen aan heel wat hanen een vroegtijdigen, schoon buitengewoon „def-tigen”, dood gebracht. Men geloofde n.l. dat een haan somwijlen een basiliken-ei leggen kon; dat ei werd dan op een mesthoop door een pad uitgebreed. En de haan, die op zulk een euveldaad betrapt werd, of die verdacht werd met het snoode plan: een basiliskenei te leggen —

rond te loopen, werd officieel op het schavot door beulshanden onthoofd, en daarna met zijn eieren verbrand. Zoo geschiedde het b.v. in 1474 te Bazel.

Men heeft wel vermoed, dat het feit, dat men op plaatsen waar giftige gassen uit het aardoppervlak vrij komen (koolzuurgas, waterstofgas) slechts zeer weinig plantengroei vindt, en bovendien in dergelijke vaak moerassige omgeving nogal eens de gekamde salemander wordt aangetroffen, steun gegeven zou hebben, aan de basiliken-mythe.

Licht is te verstaan, dat we hier te doen hebben met de personificatie van de onbegrijpelijke macht van het sterven, die mensch, dier en plant te sterk is. Waar de dood den mensch aanziet sterft hij; waar de dood komt helpt zelfs de slang haar giftige beet niet. En als typeering van de doodsmacht is inderdaad de figuur van den basilisk een bruikbaar onderwerp. Alleen maar, dat een basilisk, in de gedaante in welke men hem onder het volk denkt, een werkelijk bestaand iets is, kán noch mág geloofd. Wie heeft ooit zulk een dier gezien? En wie zou in ernst meenen, dat een giftige blik ons zou kunnen dooden?... „Maar”, zal iemand zeggen, „leert de Schrift ons niet het bestaan van basiliken?” En dan moet toegegeven, dat inderdaad in Jesaja (11⁸, 14²⁹, 59⁵) en Jeremia (8¹⁷) het woord basilisk in onze vertaling voorkomt.

Hier nu dienen twee opmerkingen gemaakt.

1e dat er inderdaad een *slangen*soort bestaat, die men gemeenlijk met den naam basilisk aanduidt. Echter heeft deze niets gemeen met de legendarische figuur uit het volksgeloof.

2e het woord uit het Hebreeuwsch, bij ons vertaald door basilisk, het woord *sêfang* n.l., beteekent een zeer vergiftige slang. Maar de onder 1e genoemde basilisk kan daarmee moeilijk bedoeld zijn, aangezien deze in Palestina niet voorkomt. De statenvertalers moesten echter het begrip „zeer vergiftige slang” weergeven door het woord, dat in onze taal zoo dicht mogelijk bij dat begrip kwam, en gebruikten daarvoor het woord „basilisk”.

Maar zoo hebben we hier dus weder geen enkel bewijs voor het bestaan van *den basilisk van het volksgeloof*.

Wil men echter zeggen, dat de draak toch ook de typeering is van Satansmacht, die wél bestaat — en zóó verdedigt men ook dit geloof! — dan geef ik dat gereede toe, maar dan lees ik in Openbaring 20, dat er Eén is die de draak, de oude slang dewelke is de duivel, vermag te binden. En dan vreezen we niet, en zijn we rustig, omdat we weten aan Wien we ons betrouwen. En die draak zelf is typeering; maar dan ook niet meer. Satan is natuurlijk geen vleeschelijke „basilisk”.

Overigens wordt het geloof aan „waterjuffers”, „meerminnen” „nixen” en wat van dergelijke familie is, in onzen tijd nergens meer gevonden. Schrijvers mogen zich meester maken van een dergelijk gegeven; dat hier waarheid beschreven zou worden geloofd niemand meer; en overigens zal een verhaal, dat zulk een legendarisch wezen als „heldin” of „held” heeft, geen kwaad doen in dezen modernen tijd, en kan het zelfs goed doen aan hen, die verzot zijn op verhalen van „twaalfhonderd meter film van huilerige romantiek”.

Aardmannetjes en Kabouters.

In tallooze volksverhalen maken we kennis met de wezens, die zich nu eens van hun goede zijde, dan weer van hun minder gunstigen kant laten zien, de z.g. aardmannetjes of kabouters. Zij zijn bijna geen geest meer, zoozeer is hun verschijning verstoffelijkt. Soms komt de geestelijke aard van hun wezen nog even naar voren. Immers zij kunnen optreden zonder dat hun daden aan allerlei regel van de natuurwetten gebonden zijn. Zij kunnen komen en gaan door gesloten deuren, zij kunnen zich verbergen op plaatsen waar onmogelijk, zelfs voor hun kleine lichaam, ruimte kan zijn. Maar toch zijn ze in de voorstelling altijd de kleine grijze langgebaarde mannekens — kind in gestalte — grijsaard in trekken. Ze zijn verschillend soms,

doordien enkelen van hun geslacht nimmer binnenshuis zich vertoonen, en anderen ware huisvrienden kunnen worden. De *eersten* heeten dan meer speciaal *aardmannetjes*, de *laatsten* *kabouters*. Allerlei namen worden hun voorts gegeven. Ze heeten Wolterkens, Kobolden, boezemannen (boeze-keerls), (speciaal de namen voor de kabouters) roodmutsen, alvermannekens, berg(heuvel)mannekens en laplanders (meer bizonder de namen voor de aardmannetjes).

Zijn de dwergjes eigenlijke aardmannetjes, dan wonen ze in konijnenholen, in molsgangen of in eenzame ruïnes. De kabouters daarentegen vinden een geliefdskoosd verblijf ook achter de daksporen van het huis, in 't welk zij als vrienden of als vijanden hun intrek namen.

Hun heidensch-animistische afkomst verloochenen ze niet, doordien ze het daglicht schuwen, en allerlei zuiver geestelijke eigenschappen bezitten, zooals boven werd gezegd.

Toch is de vraag gedaan of de kabouters en aardmannekens geen reëel bestaan hadden in de historie. Het eigenaardige toch met hen is, dat zij nu eens als vriendelijke, dan weder als vijandige wezens worden beschouwd. Soms zitten ze op het dak en werpen ze met steenen of aardkluiten naar de voorbijgangers (*kluitensmijters*), ze maken meermalen in een leegstaand huis een helsch lawaai en menigeen werd in eigen woning opgeschrikt door het spektakel der kabouters op den zolder. Maar dan ook weer zijn ze zeer gediensig. Het werk, dat de landman den vorigen avond niet kan „af”-maken, vindt hij den volgenden morgen geheel voltooid. Dat deden de aardmannetjes. Vaak komt de waarheid aan het licht met behulp der rechtvaardige kabouters. Arme schoenmakers, smeden en timmerlieden vinden in hen gewillige en goekkoope hulpkrachten. En zoo zijn er redenen te over om te vragen of hier niet waarlijk aan wezens — menschelijke wezens — uit een ver verleden zou moeten worden gedacht. Men brengt dan bovendien de algemeene naam „feeën” welke ook op de dwergjes van toepassing is, in verband met den stam

der woorden: Finnen en Picten. En zoo komt men tot de gedachte, dat sommige trekken der dwergen ontleend zouden zijn aan een voor-arisch menschenras, van Mongoolschen oorsprong, dat hier later door Germanen en Kelten werd verdreven. De typeering van dit ras zou dan geweest zijn (echt mongoolsch): kleine gedrongen gestalte, gele gelaatskleur, donker uitzicht. Toen het klimaat hier zachter werd zijn velen van dit ras de naar het Noorden af-trekkende rendier-kudden gevolgd (Finnen en Laplanders), maar een deel der Mongolen bleef hier voortleven. Toen daarna (eerst de Kynesiers en later?) de Kelten en Germanen (Ariers) zich in deze streken gingen vestigen, bleven de oudste bewoners in hunne holen, als ware aardman-netjes, tusschen de zooveel zwaarder gebouwde en grootere blonde Germanen voortleven. De verhouding tusschen de twee rassen was vrij goed; ofschoon soms vijandig verleenden ze ook dikwijls goede hulp, tot langzamerhand hun ras uitstierf of opgenomen werd in het Germaansche en verbasterde. En dan denkt men hier aan namen met „elf” of „alf” samengesteld: Alfred, Albuin(us), Elferink enz.

Deze veronderstelling *klinkt* inderdaad zeer aannemelijk. Natuurlijk werden later dan allerlei animistische motieven in de overlevering ingebracht, en ontstonden de sageachtige figuren, die we in tallooze vormen in de tuinbeeldjes onzer hedendaagsche villa's afgebeeld vinden.

Het is niet gemakkelijk over deze veronderstelling een oordeel te zeggen.

Zeer bekende schijvers noemen haar niet eens; anderen gaan van deze veronderstelling als van een axioma uit. En *bewijzen* voor of tegen zijn niet aan te brengen.

Wij voor ons neigen sterk in de richting der onderstelling.

En dat wel op de volgende gronden:

1. *Natuurmachten* zijn hier niet gesymboliseerd. De sage plaatst de dwergen midden in het alledaagsche leven. Hooger motief, poetiseering of personifieering is hier vër te zoeken, ja onvindbaar.

2. De overeenkomst tusschen: feeën — picten, finnen, is inderdaad treffend.

3. Ook het „laplander” voor de aardmannetjes én voor de volkstam van dien naam schijnt meer dan toevallig.

4. Vooralsnog is deze hypothese de eenig aannemelijke ter verklaring van het verschijnsel onder 1 genoemd. En daarom: „al is 't dan niet waar — 't is toch goed gevonden”.

Dat de geest van een aardmannetje of van een kabouter, of ook wel zulk in wezen in vleeschelijken lijve, ons zou bedreigen, of onze onafgewerkte dagtaak in 't stille nachtelijk uur voleinden zou, zal niet licht geloof vinden.

Toch moet erkend, dat de kabouters in het volksgeloof van dezen tijd nog wel degelijk een rol spelen. En dan speciaal een profetenrol. Zij toch zijn het, die, vóór er bezoek komt, waarschuwen door in de schuur alvast wat turf naar beneden te werpen. Zij veroorzaken volgens veler meening het rumoer, dat men in een onafgewerkt huis hoort, midden in den nacht, ten bewijze, dat het huis voor hem, die 't bouwen laat „een strop” zal worden. Zij zijn het, die een lekker maal aankondigen door gerinkel in de „potkast” of de „spinde”. En zij zijn het ook, volgens de voorstelling op vele plaatsen, die de lichtjes rondragen, die toekomstige gebeurtenissen voorspellen. Natuurlijk werkt hier de rijke volksfantasie. Het is echter uiterst moeilijk na te gaan in hoeverre „het volk” gelooft, wat het schertsend opmerkt. Een onderzoek, dat ik voor eenigen tijd instelde, had tot resultaat, dat men in twee dorpen ontkende er iets van te gelooven. Ook op een bijeenkomst van bijna alle volwassen mannen in een ander dorp geloofde niemand er iets van, tot één persoon zei „dat het toch wel gek was soms, je hoorde toch lopen en dan kwam er aldra een verdacht geluid” Toen duurde het maar kort of bijna ieder der aanwezigen bleek min of meer eerbied te hebben voor het geheimzinnige profetische „gedoe” — en tenslotte, zoo was de conclusie, het mochten dan al geen aardmannetjes wezen „iets” was er wel.

Nu werd noch wordt van deze zijde ontkend, dat er „iets” geheimzinnigs is, — daarover straks nader — maar, het geloof aan de dwergjes is toch ál te naief. Het worden dan profeetjes, met een voorzeggenden geest, en die geest uit zich in een gebarentaal, doordien men de onbezielde stof gebaren (beweging of geluid) laat maken.

Het is reeds voldoende erop te wijzen, dat heel dat aardmannetjes- of kabouter-geloof, de stof van het lichaam dier wezens, eigenschappen toekent, die aan de gewone aardsche stof ten eenenmale vreemd is. De macht om zich te kunnen bedienen van dat lichaam in den tijd en in de ruimte, en om toch zich te kunnen verwijderen met dat lichaam uit den tijd en uit de ruimte, die aan de kabouters toegekend wordt, kàn geen aardsch wezen bezitten. Immers wordt algemeen toegegeven, dat de kabouters verdwijnen, nadat ze hun voorspellende („voor spokende”) werk hebben verricht. Ze zijn nergens meer. Ze zijn wég. Ook hun lichaam is wég. Niet meer in de ruimte, niet meer in den tijd. Nu is het begrip „stof, die niet aan ruimte en tijd is gebonden” opzichzelf, voor deze wereld, dwaasheid. En reeds daarom is dit dwergengeloof geoordeeld.

En bovendien zijn de „dwergwerken” zeer wel uit natuurlijke oorzaken te verklaren. De turf in de schuur rolt ook vanzelf wel naar beneden als ge er telkens van onder afneemt, en het potdeksel valt vanzelf wel om, wanneer ge 't op een valletje legt, zoodra er maar een wagen voorbijgaat of de kinderen wat ruw stoeien.

Dààrom behoeft er nog niet „iets” te zijn.

En *nooit* behoeft het meest klemmende betoog vóór aardmannetjes-profetiën ons te *verontrusten*. Want ook al bestonden er onbekende profetische geesten, dan nog is ons lot niet in handen dier profeten, maar in handen van onzen Vader in de hemelen. En voor Hem belijden wij „Uwe hand zijn mijne tijden”.

Spooksels.

We beginnen met op te merken, dat feitelijk het woord spooksel boven dit onderdeel niet op zijn plaats staat. Immers „overal waar de geestenwereld haar spel drijft spookt het”. Een spook is dus niet een bepaald soort geest, maar alle optreden der geesten wordt „spoken” genoemd. Waar de vuurmannen met hun gloeienden ketting gaan, waar de kabouters hun profetenarbeid verrichten, waar de heksen dansen, daar „spookt het”.

En toch is er een „spoken” in zeer bizonderen zin.

Allereerst in het optreden van *het spookdier*.

En dan in het verschijnen van geesten van afgestorvenen en in het vooraf optreden der verschijnselen; in de volksmond: de naschijn en de voorschijn, of meestal: „*de noaschijen*” en „*de veurschijen*”.

En zoo resten ons deze spooksels in engeren zin ter behandeling.

Het Spookdier.

We merkten reeds hier en daar op, dat de zielen of de geesten somwijlen in een diergedaante kunnen verschijnen; en het is te begrijpen, dat zulk een dier als een spookdier wordt beschouwd. Toch zijn er méér spookdieren. Immers voor het volksgeloof zijn onderscheiden zielen van afgestorvenen gedoemd om in een of ander dier nog geruimen tijd op aarde te blijven rondzwerven. In het algemeen worden daarvoor dieren gekozen, die zich snel kunnen bewegen als hazen, katten, honden of wolven, en dan meestal ook die, die des nachts zich gemakkelijk bewegen en een min of meer beangstigend geluid maken, als uilen — met hun onheilspellenden schreeuw — of vleermuizen — met hun onvermoeid lucht-doorroeïend gefladder.

En waar de zielen der dooden in de toekomst kunnen zien, volgens de volksopvatting, daar is het te begrijpen, dat deze dieren op deze wijze ook de toekomst kunnen voorspellen.

Tegen den tijd, dat er een „doode in de buurt komt”,

gaat een hond daarom anstig huilen; veel zwarte kraaien of twee nachtuilen op een huis voorspellen ook het „afgesneden worden van een levensdraad”. „Krust er 'n uil, breekt er 'n glas, sterft de meesteres ras”. En wellicht herinnert onze uitdrukking, „er kraait geen haan naar” aan den tijd, toen ook het hanengekraai het tot nog toe verborgene openbaarde. Het geschreeuw van katten in den nacht kan in 't voorjaar geen kwaad (indien wél dan zou men vaak ál te angstig worden), maar in 't najaar is het bijzonder onheilspellend; en een enkele maal is ook de koekoeksroep een ongunstig voorteeken. De koekoek is anders, mét de zwaluw en de ooievaar, een gunstige uitzondering. Immers deze blijde lenteboden zijn de gelukbrengers. De ooievaar is als zoodanig algemeen bekend; en het zwaluw-nestje is onschendbaar; waar een zwaluwnest tegen den stal gemaakt is, sterft geen enkel stuk vee in een jaar; maar wie een zwaluw-nest verstoort, vindt spoedig z'n beste stuk vee dood in den stal. En voor deze opvattingen vindt licht ontvlabare verbeelding spoedig voedsel; als jongen verstoorde ik eens, per ongeluk, een zwaluw-nest — en m'n kameraden voorspelden me, dat nu gauw ons beste stuk vee dood ging. Maar we hadden bijna geen vee — en toch na drie weken ging onze geit dood. Maar het beest had een pot met loodwit leeggevreten. Ik denk, dat dat meer doodsoorzaak was dan het zwaluw-nestje. En toch had voor jaren bij ons, kinderen, het zwaluwnest 't gedaan.

Dat nu de koekoek soms toch onheilbode is, komt weer uit andere oorzaak voort. We wezen er reeds op hoe de Germaansche goden in den loop der eeuwen alle tot een soort daemonen werden. Wanneer nu een bepaald beest aan een God gewijd was geweest, moest het nadien wel mede in het odium van „duivelachtig” deelen. En ook mede daardoor werd de kat, die gewijd was aan de godin van den huiselijken haard, Freia, een spookdier, en onderging het snelle paard (Wodans Sleipnir) eenzelfde lot. Maar zoo ook werd de lentebode, de koekoek, die aan den bemin-

nelijken lichtenden zonnegod Balder gewijd was, soms een ongeluksprofeet, waaraan uitdrukkingen als „loop naar de Koekoek (den duivel) en „Koekoekskind” nog herinneren.

Veel meer dan men oppervlakkig zou denken leeft de opvatting omtrent de voorspellende eigenschappen van sommige dieren nog voort onder het volk.

O zeker, men schertst er wel mee, wanneer iemand allerlei dingen omtrent de spookdieren als curiositeit vertelt; maar toch.... men „heeft het niet gaarne”, dat een hond huult, een uil schreeuwt, of een koppel kraaien zoo dichtbij huis komt. Iets onbestemd onaangenaams geeft 't voor hen, die het object der bijzondere belangstelling dezer dieren zijn. En dat is verklaarbaar. Het volksgeloof is niet zoo licht uit te roeien. En daarbij: ik weet bij ervaring, dat er luttel fantasie noodig is, om het idee te hebben, dat het telkens weer uitkomt, wat de dieren voorspellen. Daarbij komt nog de vraag of het misschien niet mogelijk is, dat dieren, door een of ander orgaan bijzonder sensitief, bijzonderlijk met de menschen kunnen meeleven, en de ziekten, die hen zullen treffen, als van te voren kunnen voelen. Evengoed als er menschen zijn, die in een soort sympathetisch meeleven met de toekomst, een meer of minder vóór bewustzijn hebben van de dingen, die komen zullen, is het, theoretisch geredeneerd, per analogie *denkbaar*, dat er ook dieren kunnen zijn, die dit sympathetisch meeleven kennen.

En toch mogen wij niet doen als de heidenen en „op vogelgeschrei *acht geven*”.

Het verkeerde zit juist hierin, dat wij gaan gelooven in de teekenen, die we bij allerlei dieren ontdekken. Of het theoretisch mogelijk is wil ik een oogenblik in 't midden laten. Maar gesteld al dát het mogelijk ware, dat het stomme dier onbewust zijn onrust over toekomstige gebeurtenissen uitte, dan nog *mogen* wij niet angstvallig dat dier gadeslaan; niet dat beest tot onzen profeet maken; niet het van de gunstige voortekenen, die dat dier geeft wachten; niet de daden van dat dier tot onze vertroosting en

bemoediging of tot oorzaak onzer vrees en tot kenbron onzer ellende maken. Ik gebruik deze termen met opzet zóó, opdat ieder christen onmiddellijk voelen zal, waar het heengaat met de spookdier-verhalen, wanneer ze ál te zeer worden geloofd.

En op die wijze gedacht wordt juist door héél onze levensbeschouwing het geloof aan of in het spookdier geoordeeld. Zeker, wij zullen wel nooit kunnen uitmaken of er wel eenige sympathie tusschen het dierenrijk en het onheil in de menschenwereld bestaat. En zoo ja, dan weten we niet of een bepaalde daad van een dier zuiver toevallig is of in relatie staat met een bepaald gebeuren. 't Is ons onbekend wat de bedoeling van bepaalde daden is. We kunnen den vorst der duisternis, wanneer hij bedoelt ons onrustig te maken, niet in zijn optreden onderscheiden. Allerlei *practische* redenen verbieden ons dus de paden onzer vadersen te dezen opzichte te blijven bewandelen.

Maar dat is niet het ergste, niet het voornaamste.

Hoofdzaak is dat wij zoo in botsing komen met de fundamenteele waarheden, die we als Christen belijden. Het *geloof* in God den Vader, den Bestuurder van heel ons lot, dat den Christen rustig, héél rustig maakt wordt aangetast. De *gehoorzaamheid* aan dien God zeggen we op. Lev. 19:26, Deut. 18:10. En waar de Heere zegen belooft aan hem in wiens hart de *gebaande* wegen zijn, daar wandelen wij langs *ongebaande* paden, door buiten de ordinantie en openbaring Gods om, licht omtrent de toekomst te willen ontvangen, waar God ons nog in de rust laat met het: „Zijt dan niet bezorgd voor morgen. De morgen zal voor het zijne zorgen. Elke dag heeft genoeg aan zijns zelfs kwaad”.

En daarmee is heel dat „*voorspooksel*”-geloof *geoordeeld*, voorzoover wij er *acht* op zouden willen geven. En hiermee is tevens het oordeel gezegd over

„*de veurschien*”.

Deze „*veurschien*” is het vooraf optreden der verschijn-

selen; het vooraf zich vertoonen van een persoon, die ons komt bezoeken; het van te voren zich aandienen van blijde verrassing of droeve gebeurtenis. Nu zijn er menschen „die met den helm geboren zijn” (zie boven) die door hun geestelijke gesteldheid, door een verlichtenden geest bezielde, immer de teekenen van een toekomstige gebeurtenis kunnen waarnemen; maar met de „veurschien” is 't wat anders. Hier is niet het denkend en voelend subject dat indringt in het object, maar hier wordt de gebeurtenis onderwerp, dat zich openbaart en de mensch het object. Het geloof aan den vóórschijn veronderstelt dus de mogelijkheid van een min of meer zelfstandig naar voren treden van feiten vóór ze geschied zijn, van het zich materiëel doen waarnemen der dingen, in bepaalde relatie, vóór ze nog in die relatie tot elkander stonden.

Wat we nu hierboven zeiden van het „voorspooksel” in 't algemeen, geldt ook in het bijzonder van de „veurschien”. Waarbij nog komt, dat de door angst verhitte verbeelding dikwijls een zeer lastige leidsvrouw is, en de onmogelijkste dingen doet zien, die als „veurschien” beschouwd werden, maar later geboren bleken uit louter verbeelding — vooral ook omdat er geen na-werkelijkheid volgde.

Heel dikwijls wordt er dan ook gelachen, echt hartelijk gelachen om de verhalen der spoedig bevroesden, die een voorschijn van een of ander gebeuren meenden te kunnen aanwijzen. En de tallooze grappen, die in verband met dit „geloof” de rondte doen, wijzen er op, dat „men” zelf aan zijn „geloof” gaat twijfelen. Al blijven zij, die „met den helm geboren” zijn, in eere. Maar bij hen is 't dan ook iets gansch anders!

De naoschien.

We betreden hier weer een terrein, op 't welk veel grooter gevaren dreigen.

Heel het geloof aan „den naschijn” toch berust op de gedachte, dat de geesten der afgestorvenen het vermogen

hebben zich te materialiseeren, te verstoffelijken, om zóó aan de menschen zich te vertoonen. Dit geloof is zeer verbreid, en er is schier geen dorp in het Oosten en Noord-Oosten van ons land, waar niet eenige menschen zijn, die, voor en na, deze of gene die reeds eenigen tijd dood is, weer hebben zien loopen. „Zeg hè-je 't geheard”, klinkt 't dan, „Geese's-Gait löp d'r ok weer.”

Nu hebben we hier te doen met een verschijnsel, dat vrij sterk herinnert aan het *Spiritisme*, en sommige Spiritisten hebben dan ook dit punt uit het volksgeloof gaarne aangegrepen om hun theorieën te verdedigen. En toch hebben we hier iets anders. Immers het Spiritisme, heeft als theorie, dat het *mogelijk* is met de geesten der afgestorvenen in contact te komen, en in de practijk tracht men, door een medium, deze geesten „te spreken” te krijgen. Het volksgeloof nu leert iets anders. De geest van een gestorvene openbaart zich hier geheel vrijwillig; meestal daartoe veroordeeld tengevolge van een slecht leven op aarde, dwaalt hij in een min of meer stoffelijke verschijning om; maar dit alles is geheel buiten den wil van eenig mensch; niet de mensch heeft het vermogen zich in contact te stellen met de geesten, maar de geesten stellen zich in contact met-, of openbaren zich althans aan de menschen. En men wordt van die geesten omtrent „het hiernamaals” niets wijzer.

De animistische leer van de zielsverhuizing, van den onderdak-zoekenden geest, is hier de oorsprong van het volksgeloof; en met, tot nog toe, onverwoestbare taaiheid hield men dit geloof vast. O zeker *niet* in theorie. Niet alsof men niet geloofde, dat na den dood de ziel gaat naar de plaats van de eeuwige bestemming. Maar toch, wanneer men dan zegt, dat het hier of daar „niet zuiver” is, dat er hier of daar „een loopt”, dan huivert men, en spreekt er fluisterend over.

Zie, daar is in zoo groote mate gebrek aan calvinistische beslistheid. Aan vast-Christelijk belijden. Aan moedig staan in 't geloof. Gebrek aan 't zeggen: „ik *weet*, dat het niet waar is wat men rondvertelt.” Want immers wij *weten*,

dat na den dood de ziel naar hemel of hel gaat — en de eerste plaats behoeft niet verlaten en de laatste mag niet verlaten, om pijniging of verpoozing te vinden op deze aarde. *Er is nooit met absolute zekerheid „een geest” gezien*; de meest lichtgeloovige fantast zal ten slotte erkennen, dat hij *meende* iets te zien; maar ten leste laat hij zijn bewering, dat het een „verstoffelijke geest” was weer varen. En ook al hield men staande, dat men iets gezien had, dan nog zeggen wij: meer vastigheid dan het getuigenis van den vertrouwbaarsten mensch biedt voor ons het Getuigenis onzes Gods. En wij gelooven, dat na den dood, *van stonde aan*, onze ziel naar de eeuwige plaats van bestemming gaat. Op den dag van den dood is het „*heden in het paradijs*” of „*de oogen openen in de hel*.” En dat geloof kan ook een oogenblik doen huiveren; maar dan is er huivering over eigen toestand; geen huiverend vreezen voor onmachtige dooden-geesten; òf er is de zalige zekerheid van paradijsglorie.

Hiermede zijn, naar we meenen, de onderscheiden soorten van „geesten” welke in het volksgeloof gevonden worden besproken. Weliswaar vindt men talloze plaatselijke nuanceeringen van de besproken vormen van geloof aan „geesten”, edoch het zou ons te ver voeren, wanneer we deze alle zouden bespreken. Bovendien zijn de meeste der locale typen, tot een der besprokene terug te brengen. Dat de moderne „koffiedikkijksters” en dergelijke, niet onder ons onderwerp vallen, zal licht worden verstaan; immers deze hebben met wat we „volksgeloof” noemden niet van doen. Ook allerlei vormen van *moderne* tooverij liggen buiten ons bestek.

Ten slotte rest ons nog de taak, in het kort over het besproken onderwerp een algemeen-critische beschouwing te geven.

4. CRITISCHE BESCHOUWING.

Wat het volksgeloof heeft aan elementen heterogeen aan het Christendom, is een overoude erfenis. Sinds de komst

van het Christendom in deze gewesten heeft het geloof, dat gepredikt werd, wel zuiverend ingewerkt op dat volksgeloof, hier en daar gelukte het ook de bijgeloovige uitingen van het eenvoudige volk geheel te overwinnen, maar nog telkens blijkt het, dat het heidensche onkruid diepe wortelen heeft ingeslagen in het volksgeloof. Nu is wat we hebben aan bijgeloof onder het volk m.i. goeddeels te verklaren uit een of meerdere van de volgende drie oorzaken:

- a. verwording van religie;
- b. verwording van sage,
- c. misverstaan van ondervinding van natuurkracht.

De *verwording der religie* openbaart zich in een geloof aan tooverij en waarzegging op onderscheiden wijzen. De evolutie-leer heeft gemeend, dat de oorspronkelijke vorm van religie te vinden is in de tooverij en waarzeggerij, en in het „bannen” en „bezweeren” van geesten. Deze meening wordt echter in den laatsten tijd hoe langer hoe meer als onjuist erkend. Wat het christelijk geloof immer staande hield, dat men bij de genoemde punten te doen had met deformatie, en niet met een grondvorm, met ontaarding en niet met het oorspronkelijke wezen der religie, wordt in den laatsten tijd al meer toegegeven.

Immers in het absurde bijgeloof van de meest laagstaande rassen, komen toch nog elementen voor, die op evolutionistisch standpunt aldaar niet te verklaren zijn; elementen, die dikwerf duidelijke herinneringen zijn aan een zuiverder vorm van geloof dan het tegenwoordige. Bovendien is het merkwaardig, dat volkeren, die onder den ban van de magische kunsten hunner priesteren zuchten, toch nimmer zich evolutionistisch opwerken tot hooger niveau; terwijl bij andere volken, die met hun godsdienstig leven op hooger peil staan, geen spoor schier van een vroegeren vorm van toover-religie is te vinden. Men geloof dan ook al meer, dat de vorm van het geestengeloof met zijn waarzeggerij en bezweeringen een *ontaaarding* is van een vroegeren, hooger staanden oervorm. Een ontaar-

ding, die bij vele wilde stammen naast resten van een zuiverder vorm van godsdienst voorkomt.

Nu kan het voor een Christen niet twijfelachtig zijn van welke godsdienst we hier ontaarding hebben. De kennis Gods, die, zij 't ook in den vorm van den knop, die zich tot bloem ontwikkelen zou, oorspronkelijk den menschen geopenbaard was, werd door de volkeren, die zich verspreidden over den aardbodem, „meegenomen”. Maar het verbaast allermint, bij de teekening, die de Schrift ons geeft van den mensch, die niet aanneemt de dingen die des Geestes Gods zijn, dat weldra de eene ontaarding op de andere volgde. Zóó werd ten slotte voor den mensch deze wereld er eene vol hoogere machten — machten, die men zich dacht in de ziellooze stof, of in de groote natuurkrachten, in den enkelen mensch (toovenaar) of in het enkele dier (spookdier). De kennis van het goede en het kwade deformeerde tot de leer van een dualisme waarbij twee eeuwige beginselen, de goede en de booze, daemonische, kracht, elkander telkens weer heetten te bekampen. En zoo zocht men daemonischen invloed van „den booze” in allerlei vorm; trachtte men die goede en booze geesten te beheerschen en het leven van onder den ban van het kwaad wèg te werken; slechts om zichzelf al verder van den oorsprong der kennis te verwijderen.

Ware nu de mensch een blanco blad papier en leefde hij zonder relatie met het verleden, dan zou de hernieuwde aanraking met de zuivere Godsopenbaring ook een nieuw, zuiver „volksgeloof” doen ontstaan; maar nóch het één, nóch het ander is waar. Des menschen hart is geneigd tot het booze en wil gaarne zich opposant stellen tegenover de geopenbaarde waarheid Gods. En ook waar wedergeboorte inwerkte, blijft toch een mensch, een mensch gebonden aan het verleden, staande op den bodem van zijn geboortegrond, kind van zijn tijd. En zoo strijden de resten van een *ontaarde* religie tegen de kennis en de beleving van een zuivere Godsopenbaring. Het is de botsing tusschen het geloof aan (en in) de geesten uit het

volksgeloof, en het geloof „dat van de vaders ons is overgeleverd.”

Daarna komen we op dit terrein in aanraking de *verwording der sage*.

In onderscheiding van het *sprookje*, dat een zuiver fantastisch volksverhaal is, niet gebonden aan tijd, plaats of persoon, een zuiver product van naïeve verbeelding, is de sage ernstig bedoeld. De sage moraliseert, de sage vraagt dan ook geloof; ook de sprookjesverteller doet alsof zijn verhaal „heusch” gebeurd is, maar dan altijd schertsenderwijze. De sage, gebonden aan tijd, plaats en persoon is veel meer diep in godsdienstige dingen en heeft immer een tendenz.

Welnu talloze van deze sagen leefden er onder het volk, zuiver heidensch van oorsprong. Toen kwam het christendom. De sage begon te verworden, doorweven werd ze met christelijke motieven, en.... de kerk, die kwam met autoriteit en de geloofwaardigheid van haar „verhalen” poneerde, ging niet tegen, dat de leerrijke sagen principieel op dezelfde manier als de „verhalen” harer prediking beschouwd werden. Zoo werd de sage een tendenz-verhaal onder christelijke vlag. Maar nog lang niet was ze gezuiverd van de heidensche motieven, en juist die heidensche motieven steunden het geloof aan geesten als: „de booze”, „de heks”, „de nachtmerrie”, „de weerwolf”, enzovoorts. De telkens opnieuw vertelde sagen boden alzoo krachtigen steun aan wat van heidendom in het volksgeloof overgebleven was. De geloofwaardigheid der sage deed dienst om de realiteit van het bestaan der geesten van het volksgeloof vast te houden. En zóó ligt hier mede een verklaring hoe het volksgeloof zoo taai kon vast houden, ook in den christelijken tijd, aan 't geen aan het christendom toch zoo geheel heterogeen is.

Ten slotte vergete men niet, dat inderdaad „er” meer is dan waarvan koude logica langen tijd heeft gedroomd. Het is hier niet de plaats een breede uiteenzetting te

geven van wat telepathie en hypnotisme vermogen. Maar vast staat, dat er in den menschelijken geest, of althans in den geest van enkelen, vermogens schuilen, die tot nog toe schier geheel onbekend terrein zijn. En juist omdat dat alles nog zoo uiterst onbekend is, kan nooit genoeg worden gewaarschuwd tegen het zich interesseeren voor en zich bezig houden met deze dingen van hen, die al deze, misschien hoogst gewichtige, zielsfaculteiten, beschouwen als aardig speelgoed. En de uitwassen van de toepassing dezer vermogens in de practijk geven bewijs, dat ook hier het misbruik het nuttig gebruik vooruitsnelt. Maar toch... er bestaan natuurlijke krachten, die tot heden schier geheel onverkend bleven. Toch werd in den loop der eeuwen het bestaan dezer krachten erkend; alleen maar men zocht er niet een faculteit van den menschelijken geest in, maar een daemon, die in den mensch huisde. Het gevolg is te verstaan. Geen lange reeks van eeuwen is noodig om dit misverstaan van natuurlijke krachten oorzaak te doen zijn van een bepaalde wending in het volksgeloof, waardoor geheel nieuwe elementen moeten worden opgenomen, en het bestaande steun schijnt te ontvangen in historische en te controleeren feiten.

Ieder zal gevoelen, dat dit laatste een punt van zeer groot gewicht is.

De voorzeggende geest, die huist in dengene, die „met den helm is geboren” heeft met een zelfstandig bestaande geest niet van doen; maar telepatisch aangelegde naturen vindt men overal; en het onwillekeurig sympathetisch meeleven met het gebeuren is het deel en vaak het lot van menschen, die het woord telepathie nooit hoorden. En dat een gave voor de hypnose iemand spoedig onder de verdenking van „het booze oog”, dus onder die van hekserij zou brengen, valt licht te verstaan. Het is waarlijk niet alles „boerenbedrog” wat hier wordt verhaald.

Op een drietal opmerkingen nu moet hier de volle nadruk vallen.

Ten eerste: we zijn hier op zéér onbekend terrein. Wij

weten hier nog bijna niets. En *hoe* het dus mogelijk is, dat *er van te voren* een telepathisch meeleven met in de toekomst te gebeuren feiten bestaat, wij weten het niet. Slechts bedenke men, *dat we hier te doen hebben met een gewone natuurlijke macht*. Van daemonen of geesten is hier *geen sprake*.

Ten tweede: We weten, dat Satan er immer haastig bij is om parij te trekken van alles wat zijn rijk dienen kan. En dus hebben wij ten zeerste op onze hoede te zijn, zoodra we op het terrein van *het onbekende* komen. Want daar hebben we geen enkel contrôle-middel om uit te maken of we misschien de dupe zijn van de listige verleidingen des duivels. Waarbij komt, dat juist, die dat vreemde gretig *zoekt*, het eerst in zijn blinde zoek-lust de dupe wordt van den vijand, die op de zielen loert. Daarom: indien we kunnen, laten we zooveel doenlijk (zoolang althans niets *zekers* op dit gebied bekend is), ons afzijdig houden van al deze dingen. De man van wetenschap, ook die van christelijke wetenschap — heeft hier een gróóte roeping en een breed terrein voor onderzoek; maar deze dingen zijn vooralsnog *niet* voor eens iegelijks grijpen gegeven.

Ten slotte: nooit mogen we ons iets van den troost, die daar is voor die van Christus zijn, laten ontrooven. Zie, het gevaar is zoo héél groot, dat we, bij het ingaan op de veronderstelling, dat de grondgedachte van wat het volksgeloof zegt steun vindt in de telepathische en hypnotische verschijnselen, weer te ver gaan, en ons oog richten naar het ééne bepaalde punt van het occulte, het verborgene, dat we wenschen geopenbaard te zien. Dat rooft de rust. Dat maakt ons arm en krank van zinnen. Laten we liever bedenken, dat we *onzen vrede alléén kunnen vinden in de geopenbaarde dingen*; die zijn voor óns.

Wanneer we bij het gezegde in het oog houden, dat onder de toelating Gods somwijlen ook Satan een mensch schier geheel in zijn macht nemen kan (zie het geval, dat we boven, onder „heksen” noemden), dan verstaan we,

dat we allermint alle verschijnselen minachten. Er is wel degelijk veel, dat voor ons onverklaarbaar blijft. Maar nooit mag ons dat van 't rechte pad afvoeren.

Onze blik blijve *naar boven* gericht. Al zijn er nog bezetenen, al zijn er die hun ziel aan Satan verkochten — God, onze God is meerder dan legioenen van duivelen. En dat vastelijk te gelooven geeft groote rust — dat *alleen*.

Overal waar dat geloof niet is wordt het: *groote vreeze*.

Maar waar in Christus het „God met ons” levenslijdenis werd is „groote blijdschap”.

Resumeerende zeggen we dus:

Wat het volksgeloof beweert is goeddeels overlevering van heidendom (pseudo-religie), gesteund door misbruikte en misbegrepen sage, en kortweg bijgeloof te noemen. Toch zijn er enkele dingen, die niet aldus verklaarbaar zijn. Hierbij is een enkele maal te denken aan invloed van Satan, rechtstreeksch; terwijl we meestal te doen hebben met het naar voren treden van veelal onbegrepen natuurlijke krachten.

In het laatste geval past noch vreeze voor, noch misbruik van die krachten, maar is tevens van iets bovennatuurlijks geen sprake, terwijl in het eerste geval Hij, die Satan overwon, tegen Satans overval beveiligen zal, dien, die veiligheid bij Hem zoekt. Maar op die gronden blijven wij verre van alles wat naar bannerij en bezwering, geloof aan hekserij of waarzeggerij zweemt.

Wij hebben getracht doorlopend de Schrift te laten spreken. De strenge straf met welke de Israëliet, die overtrad in de door ons besproken richting, bedreigd werd, een straf gelijk aan die voor afgoderij — bewijst het vreeselijke der zonde. In Ex. 22:18 wordt de toovenares met den dood bedreigd, terwijl de vrouwen, die zich met waarzeggerij ophielden, in Ezech. 3:17—23 het oordeel wordt aangekondigd. Deut. 18:10—13 spreekt duidelijke taal, en het daar geschrevene: „*Oprecht* zult gij zijn met den Heere uwen God”, is een woord, dat ook allerlei

volkspraktijken van dezen tijd zoo scherp en zoo vlijmend als *onoprechtheid voor God* brandmerkt. Het „vrome” volk met zijn „geesten”-geloof overdenke dit woord!

Van hoeveel Christenen in dezen tijd geldt het nog: „Zij zijn guichelaars, gelijk de Filistijnen”? (Jes. 2:6). En wordt tooverij in I Sam. 18:23 niet gelijk gesteld met afgoderij en beeldendienst?

Duidelijk zijn ook de uitspraken van het Nieuwe Testament. God moge al toelaten somwijlen, dat *in Jezus' naam* ook door ongeloovigen krachten worden gedaan, dit zal het oordeel dergenen, die met die krachten optreden, slechts verzwaren (Matth. 7:22 en 23), en bovendien is het uiterst gevaarlijk om Jezus' naam als „toovermiddel” te gebruiken, gelijk de „duivelbezweerders” te Efeze moesten merken (Hand. 19:13—17). Er ligt een principieel verschil tusschen het aanroepen van den Naam des Heeren in geloof en het bijgeloovig uitspreken van dien Naam. Het overwinnen van Satans kracht is geen „middel”, welks „geheim” voor geld te koop is (Hand. 8:18—24). Het „doen” aan bezwering en tooverij is het plegen van „ijdele kunsten”, en bij bekeering moet dat alles het huis uit en het leven uit. (Hand. 19:19.)

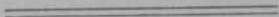
Zie, deze uitspraken zijn duidelijk genoeg.

Ons Christenvolk bedenke, dat het „hinken op twee gedachten” groote zonde is voor God.

Wij leven met Hém, in Wien wij ééns wenschen te ontslapen.

Wij hebben altijd eerbied voor dien Geest, in Wiens werk ons Leven, herboren, eeuwig bloeien zal.

Wij aanbidden God — en anders..... *niets*.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00614 5704

